

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Nove informacijske tehnologije i pitanje intelektualnog vlasništva

Kandidatkinja: Iva Buljan

Mentorica: dr.sc. Jasminka Lažnjak

Zagreb, rujan 2014.

Sadržaj:

1.Uvod.....	2
2.Nove informacijske tehnologije	4
2.1. Nastanak Interneta i digitalne tehnologije.....	4
2.2. Kultura Interneta: od anarhije do regulacije.....	6
3.Intelektualno vlasništvo: teorije, opravdanja i kritike	7
3.1. Karakteristike intelektualnog vlasništva.....	9
3.2. Opće teorije intelektualnog vlasništva.....	10
3.3. Legitimiranje intelektualnog vlasništva u suvremenom društvu.....	12
4.Digitalna dilema	14
4.1. Nastanak digitalne dileme	14
4.2. Digitalni sadržaj: neki problemi javnog i osobnog pristupa.....	16
4.3. Online piratstvo	17
4.3.1. Učestalost online piratstva.....	19
4.3.2. Motivi online piratstva	20
5.Intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu	21
5.1. Informacijsko društvo i društvo znanja: neke ekonomske i društvene transformacije.....	21
5.2. Implikacije intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu.....	25
5.3. Formiranje novih društvenih pokreta – Access to knowledge	31
5.4. Intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu - otvoreni i/ili zaštićeni pristup?.....	33
6.Zaključak.....	38
7.Literatura	41
Sažetak	43
Summary	43

1. Uvod

Razvoj Interneta i prerastanje u globalnu komunikacijsku mrežu imalo je utjecaja na sve sfere društva. On predstavlja komunikacijski medij čiji je značaj sasvim sigurno jednak ulozi električne energije u industrijskoj eri (Castells, 2003). Dovoljno je spomenuti kako je svakodnevni život bez Interneta za zapadni svijet postao nezamisliv. Od Interneta se puno očekivalo; mnogi su smatrali kako će pridonijeti ostvarenju novog, slobodnog i virtualnog društva, međutim kao i sa svim tehnologijama ta su očekivanja s vremenom splasnula i postala realnija. Iako možda ne možemo govoriti o revoluciji Interneta i novih informacijskih tehnologija u smislu ostvarenja nekog radikalno novog društva njegov je utjecaj na ekonomiju, kulturu, politiku i cjelokupno društvo doista značajan. Razvoj i rast nove informacijske infrastrukture dovodi do promjena u načinu na koji su informacije kreirane, kopirane i distribuirane. Digitalne tehnologije i Internet omogućili su stvaranje goleme količine novog sadržaja te brz i kvalitetan prijenos informacija na globalnoj razini. Nove tehnologije po prvi puta pružaju „prosječnom“ pojedincu mogućnost pristupa raznoraznim podatkovnim bazama, online enciklopedijama, e-knjigama, člancima, glazbi, filmovima itd. Također, nastaje i neograničen prostor kreativne slobode koji je prije bio dostupan isključivo manjini - Internet je omogućio kreiranje osobnih blogova i Internet stranica, objavljivanje autorskih radova, snimanje te dijeljenje glazbenih i filmskih uradaka.

Razvojem informacijske infrastrukture porasla je i važnost intelektualnog vlasništva. Nova ekonomija znanja i društvo znanja koji nastaju zahvaljujući širenju i integraciji informacijske infrastrukture oslanjaju se na znanje i informacije kao osnovne pokretačke resurse. Intelektualno vlasništvo predstavlja osnovni mehanizam kontrole u društvu znanja, stoga njegov značaj seže daleko izvan samo ekonomske domene; on ima učinak na cjelokupno društvo. Osim što predstavljaju osnovne ekonomske resurse, informacije, znanje i kreativnost posjeduju izrazitu društvenu odnosno kulturnu vrijednost. Upravo iz tog razloga politike intelektualnog vlasništva predstavljaju jednu od glavnih točki sukoba suvremenog informacijskog društva. Sukob uključuje dva suprotstavljena koncepta – koncept otvorenog pristupa i koncept zaštićenog pristupa. Nove informacijske tehnologije zahvaljujući svojim jedinstvenim karakteristikama i činjenice da se produkcija (i reprodukcija) znanja, informacija i kreativnih sadržaja u velikoj mjeri odvija pomoću njih, imaju centralnu ulogu u pristupu, stoga će njihova regulacijaimati značajne društvene implikacije.

Razvoj informacijskih tehnologija problematičan je za intelektualno vlasništvo jer nove tehnologije uzrokuju fundamentalne promjene u pristupu informacijama. Ekonomska i društvena problematika intelektualnog vlasništva u informacijskom opisanu je konceptom digitalna dilema. Radi se o tehnološkoj, pravnoj, političkoj, ekonomskoj i sociološkoj dilemi koja je povezana s digitalnim informacijama, računalnim mrežama i Internetom (National Research Council, 2000). Komercijalizacijom i integracijom u svakodnevni život informacijska infrastruktura zadire u domenu intelektualnog vlasništva zahvaljujući lakoj dostupnosti i distribuciji digitalnih sadržaja. Posljedice su problemi vezani uz autorstvo, vlasništvo i pristup digitalnim sadržajima. Posebice je problematično online piratstvo, neovlaštena komercijalna distribucija, ali i privatno „skidanje“ zaštićenih djela koje predstavlja svakodnevnu praksu za veliki broj ljudi. Osim toga javljaju se i problemi u javnom i osobnom pristupu digitalnim sadržajima do kojih dolazi zbog neprilagođenosti novim tehnologijama.

Tematika intelektualnog vlasništva nije pridobila mnogo sociološke pažnje, međutim smatramo kako to treba ispraviti budući da intelektualno vlasništvo predstavlja poveznicu između društva, ekonomije, znanosti i kulture posebice u informacijskim društvima. Važnost intelektualnog vlasništva proizlazi iz posljedica koje ostavlja na društvo (Carruthers, Ariovich, 2004), a tri su posljedice od interesa za sociologiju: ekonomski učinak intelektualnog vlasništva, učinak na kreativne industrije i pitanje pristupa sadržaju u informacijskom društvu. Cilj je rada analizirati problematiku intelektualnog vlasništva opisanu konceptom digitalna dilema, te ukazati na implikacije intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu.

U radu se fokusiramo na autorska prava budući da su ona najviše na udaru informacijske revolucije, dok patentna prava razmatramo samo s obzirom na informacijske proizvode (softver, hardver) zbog njihove važnosti za pristup sadržaju u informacijskom društvu. Najprije ćemo opisati nastanak Interneta i razvoj kulture Interneta koja prolazi promjenu od nereguliranog prostora slobode prema prostoru veće kontrole. Zatim dajemo prikaz karakteristika i osnovnih teorija intelektualnog vlasništva. Nadalje analiziramo problematiku intelektualnog vlasništva u informacijskoj eri opisanu konceptom digitalna dilema. Digitalni sadržaji bitno se razlikuju od tradicionalnih medija pri čemu granica između privatnog i javnog pristupa nije uvijek jasna. Kako bi bolje shvatili razmjere digitalne dileme bavimo se i online piratstvom tj. prikazom

motiva i učestalosti ilegalnog „skidanja“. U posljednjem poglavlju analiziramo implikacije intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu. Opisat ćemo neke ekonomske i društvene transformacije u društvu znanja koje predstavljaju odraz važnosti znanja i informacija. Zbog rastuće ekonomske vrijednosti znanja, informacija i kreativnosti intelektualno vlasništva pomiče se prema tržišnom modelu što je posebice izraženo u kreativnim industrijama, a mnogi autori naglašavaju negativne društvene posljedice tog pomaka. Kao društveni odgovor na restriktivnu politiku intelektualnog vlasništva formiraju se novi društveni pokreti okupljeni pod imenom *Access to knowledge* koji zahtijevaju veći i slobodniji pristup online sadržajima. Konačno raspravljamo koji je model zaštite, model otvorenog ili zaštićenog pristupa primjereniji informacijskom društvu te je li intelektualno vlasništvo informacijskom društvu i dalje potrebno.

2. Nove informacijske tehnologije

Internet definiramo kao globalnu računalnu mrežu koja međuostalim omogućava pristup raznoraznim informacijama te olakšava komunikaciju, a sastoji se od više međupovezanih mreža koje koriste standardizirane komunikacijske protokole. On predstavlja komunikacijski medij koji po prvi puta omogućava komunikaciju mnogih s mnogima i to na globalnoj razini.

2.1. Nastanak Interneta i digitalne tehnologije

Začetke Interneta pronalazimo krajem šezdesetih godina u SAD-u u ARPANET-u, računalnoj mreži koju je postavila Agencija za napredne istraživačke projekte (ARPA)¹. Agenciju je osnovalo američko Ministarstvo obrane radi ostvarivanja tehnološke vojne nadmoći nad Sovjetskim Savezom nakon lansiranja prvog Sputnika 1957. (Castells, 2003). ARPANET je bio manji program izašao iz jednog ARPA odjela, Ureda za tehnologiju obrade informacija koji je za cilj imao poticanje istraživanja na području interaktivnog računarstva (Castells, 2003). ARPANET je ispočetka povezivao samo četiri čvorišta; Kalifornijsko sveučilište u Los Angelesu, Institut za razvoj Stanford, Kalifornijsko sveučilište u Santa Barbari i Sveučilište u Utahu. Koristio je revolucionarnu telekomunikacijsku tehnologiju prijenosa; tzv. „preusmjeravanje paketa“, a osnovna ideja bila je izgradnja fleksibilne decentralizirane mreže kako bi se

---

¹ ARPA – Advanced Research Project Agency

olakšala komunikacija između sveučilišta i vojske. Broj čvorišta se sedamdesetih godina se širio i to uglavnom u sveučilišnim istraživačkim centrima.

Za komunikaciju između računalnih mreža bio je potreban standardizirani protokol koji je osmišljen 1973. na Stanfordskom sveučilištu poznat pod imenom TCP². Nešto kasnije istraživači na sveučilištu Južna Kalifornija podijelili su TCP protokol na dva dijela i stvorili unutarmrežni tzv. IP³ protokol. Rezultat je bio TCP/IP protokol na kojem se Internet temelji danas i koji je omogućio dodavanje drugih mreža ARPANET-u.

Sredinom osamdesetih Internet ulazi u komercijalnu fazu. Američko ministarstvo obrane tada je zabrinuto zbog mogućih povreda, odlučilo kreirati posebnu mrežu za vojne svrhe, a ARPANET tada postaje ARPA-internet, mreža namijenjena znanstvenim istraživanjima. Nacionalna zaklada za znanost (NSF) preuzima ARPA internet pod imenom NSFNET. Do kasnih osamdesetih znanstveni fokus počinje slabiti zbog sve veće zainteresiranosti javnosti i sve većeg broja novih mreža koje su se nadodavale na postojeću. Zahvaljujući rastućoj komercijalizaciji tijekom osamdesetih, ali i ograničenosti budžeta Nacionalne zaklade za znanost koja više nije mogla sama financirati dodatni rast mreže, NSFNET je ugašen čime je otvoren put privatnim operacijama na Internetu (Castells, 2003). 1989. godine javljaju se prvi komercijalni pružatelji Internet usluga (eng. Internet Service Providers), nudeći tako pristup Internetu širokom rasponu privatnih i komercijalnih djelatnosti.

1989. važna je i zbog nastanka www (eng. World Wide Web) sustava kojeg je kreirao Tim Berners Lee. Www sustav omogućio je lakšu dostupnost i pregledavanje sadržaja na Internetu običnim korisnicima. Temelji se na programskom jeziku HTML (eng. hypertext mark-up language) koji pretvara tekst, slike i druge izvore u stranice hiperteksta koje je moguće čitati pomoću www preglednika. Osim toga Berners Lee zaslužan je i za većinu komunikacijskih softvera na kojima se Internet temelji poput URL-a (Uniform Resource Locator) tzv. internetska adresa, HTTP-a (Hypertext Transfer Protocol) protokol između računalnih klijenata i servera. Njegovi tzv. *hypermedia* programi omogućili su korisnicima pristup, međupovezivanje i komuniciranje u jednoj jedinstvenoj globalnoj mreži podataka (Cohen-Almagor, 2011).

---

² Transmission Communication Protocol

³ Inter-network Protocol

Devedesetih godina dolazi do masovne eksplozije Interneta. Tako brz i nevjerovatan rast možemo zahvaliti samim karakteristikama Interneta; lakom dostupnošću, aplikacijama te njegovoj decentraliziranoj prirodi (Cohen-Almagor, 2011). Daljnje širenje Interneta potaknulo je zanimanje velikih korporacija koje postaju svjesne velikog ekonomskog potencijala. Broj korisnika Interneta također se iz godine u godinu rapidno povećavao; od 2,1 milijuna korisnika 1993. do današnjih otprilike 2,405 milijuna korisnika, odnosno 34,3% svjetske populacije⁴.

Zajedno s širenjem Interneta započinje i tzv. digitalna revolucija. Osnovni pokretači bili su širenje upotrebe osobnih računala i Interneta koji se temelje na digitalnoj tehnologiji. Digitalna revolucija odnosi se na promjenu iz analogne i mehaničke u digitalnu tehnologiju, koja se javlja zajedno s nastankom digitalnih računala. Uključuje široku upotrebu tzv. digitalnih elektroničkih krugova koji su prisutni u računalima, ali i u digitalnim telefonima, kamerama, Internetu, odnosno prijelaz na široko korištenje informacijskih procesa i tehnologija u svim područjima ljudskog rada i stvaralaštva.

2.2. Kultura Interneta: od anarhije do regulacije

Internet se često poistovjećuje sa slobodom; slobodom pristupa informacijama, slobodnom pristupu znanju, slobodom od kontrole, slobodnom komunikacijom itd. Internet doista i predstavlja takvu tehnologiju koja nam omogućuje daleko više slobode, barem one virtualne, u usporedbi s nekim ranijim tehnologijama. Međutim Internet je tehnološki sustav i kao takav tvorevina društva, a sve društvene tvorevine na ovaj ili onaj način oblikuje kultura (Castells, 2003). Razvoj Interneta možemo okarakterizirati kao razvoj od anarhije prema sve većoj kontroli (Lessing, 2006).

Kultura Interneta ukorijenjena je u znanstvenu tradiciju zajedničkog rada i otvorenosti svih rezultata istraživanja s dužnim priznanjem autorima svakog pojedinog otkrića (Castells, 2003). Castells tu kulturu naziva tehno-meritokratskom kulturom i odnosi se na osnivače Interneta. Ona se temelji na vjeri u dobro znanstvenog i tehničkog razvoja kao osnovnih vrijednosti u razvoju čovječanstva. Osim tehno-meritokratske Castells (2003) opisuje i hakersku kao najzaslužniju za ideju otvorenosti, suradnje i slobodnog pristupa, slobodnog dijeljenja znanja te otvorenog softvera. Softver s

---

⁴ Podaci preuzeti s <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

otvorenim kodom predstavlja ključnu tehnološku karakteristiku Interneta. To je softver kojem svatko može vidjeti i mijenjati izvorni kod (eng. source code), a besplatna distribucija omogućila je svakome da na taj način razvija nove programe i aplikacije. TCP/IP protokoli na kojima je izgrađen ARPA-Internet bili su otvoreni i besplatni, kao i međuostalim određeni operativni sustavi poput UNIXa, te poslužitelj www. Početni cyber prostor bio je prostor slobode, i trebao je biti svijet bez kontrole koja vlada u fizičkom svijetu. Mnogi autori naglašavali su značaj Interneta kao novog, oslobađajućeg medija i predvodnika novog informacijskog društva u kojem će se pojedinci osloboditi tradicionalne društvene, državne i kulturne kontrole, međutim kasnije je postalo jasno da digitalna komunikacija, barem za sada, neće poslužiti takvim oslobađajućim ciljevima (Lessing, 2006).

Cyber prostor kakvog danas poznajemo oblikovale su, kako ih naziva Lessing (2006), tri različite arhitekture Interneta. To su nekomercijalni sektor koji uključuje znanstvenike i hakere, komercijalni sektor koji shvaća tržišnu vrijednost Interneta, te državni sektor koji pokušava regulirati cyberprostor. Dok u fizičkom svijetu postoje zakoni koji reguliraju kroz statute, pravilnike i druga pravna sredstva, u cyberprostoru regulacija se odvija na drugačiji način. Često zakoni koji vrijede i bez većih teškoća djeluju u fizičkom svijetu na Internetu zakazuju. Prema Lessingu (2006) regulacija na Internetu odvija se pomoću tzv. koda. Taj kod nije ništa drugo do hardvera i softvera koji omogućuju funkcioniranje Interneta i koji su produkt dizajna. Drugim riječima Internet nije dan i nije nepromjenjiv, on može biti mjesto slobode, ali isto tako i mjesto kontrole. Različiti su prostori na Internetu tako različito regulirani. Nekim mjestima pristup je potpuno slobodan dok je nekima ograničen ili zahtijeva određene uvjete za pristup (npr. plaćanje pretplate, logiranje na neku stranicu, pripadnost nekoj skupini ili instituciji i sl.).

3. Intelektualno vlasništvo: teorije, opravdanja i kritike

Prema WIPO-u⁵ intelektualno vlasništvo odnosi se na kreacije uma: izume, književna i umjetnička djela, simbole, imena, fotografije i dizajn, a koja se koriste na tržištu. Skup prava koje nazivamo intelektualno vlasništvo omogućuje autorima određene ekskluzivne povlastice, dok istovremeno onemogućuje drugima da se bez dozvole koriste tim kreacijama. Zaštita kreacija uma ne odnosi se na apstraktne ideje,

---

⁵ World Intellectual Property Organization; <http://www.wipo.int/portal/index.html.en>

nego na specifične ideje koje su najčešće utjelovljene u fizičkim manifestacijama; primjericeu nekom stroju, procesu, knjizi, biljci, CD-u, građevini, posteru itd.

Obično razlikujemo dva opća tipa intelektualnog vlasništva: *industrijsko vlasništvo* koje obuhvaća patente, zaštitne znakove, industrijski dizajn i oznake zemljopisnog podrijetla, te *autorsko pravo* (copyright) koje obuhvaća književna i umjetnička djela, fotografije, skulpture, arhitektonski dizajn te izvedbe umjetnika poput koncerata, nastupa i sl. Patent tako predstavlja isključivo pravo koje se priznaje za izume koji se odnose na neki proizvod, proces ili primjenu. Patentno pravo dizajnirano je kako bi se zaštitili tehnološki izumi i povijesno je prvi oblik intelektualnog vlasništva. Vlasnik patenta u zamjenu za otkrivanje tehnološke inovacije ima pravo onemogućiti drugima proizvođenje, prodavanje, i korištenje izuma. Patenti traju maksimalno 20 godina nakon čega postaju javno dobro, odnosno dostupni svima koji su zainteresirani. Upravo zato što patentni nude vrlo jaku zaštitu dizajnirani su tako da ih je teže ostvariti (od autorskog prava primjerice).

Autorsko pravo odnosi se na autorovo pravo da kontrolira svoje djelo. Autor drugima može zabraniti korištenje ili kopiranje, ili pak može ustupiti svoje djelo drugim osobama koje će ga ekonomski najbolje iskoristiti. Za razliku od ekonomskih prava koja su prenosiva moralna prava to nisu i ostaju vezana za autora. Autorsko pravo traje za života autora plus 70 godina nakon smrti autora. Iako duljeg trajanja, autorsko pravo nije jednako jako kao patentno pravo jer ne štiti druge ekspresije iste ideje.

Mišljenja i stavovi o intelektualnom vlasništvu su razna; postoje oni koji ga u potpunosti podupiru i smatraju temeljem društvenog napretka do onih koji smatraju kako je ono izvor svih društvenih zala. Možemo ih nazvati maksimalisti i minimalisti intelektualnog vlasništva (Lindberg, 2008). Maksimalisti smatraju kako je intelektualno vlasništvo jedno od osnova ekonomije, te ga smatraju bitnim zbog kontrole nad samoizražavanjem pojedinca, odnosno kreativnim radom. Minimalisti s druge strane smatraju kako intelektualno vlasništvo ne postoji; sam koncept je kontradiktoran jer se znanje ne može posjedovati na način kao fizički objekti. Trenutni sustavi intelektualnog vlasništva⁶ temeljese na ideji da tržište nije dovoljno poticajno za proizvodnju novog znanja. Proizvodnja novog znanja je skupa, a tržište često usporava ili obeshrabruje

---

⁶ Misli se na trenutni američki i europski sustav intelektualnog vlasništva zajedno. Iako polaze od različitih filozofskih pretpostavki i nisu u potpunosti identični posljednjih desetljeća postoji jaka tendencija usklađivanja.

stvaranje novog znanja, stoga se sustav intelektualnog vlasništva koristi kako bi „popravili“ nedostatke tržišnog sustava i potaknuli stvaranje novog znanja (Lindberg, 2008).

3.1. Karakteristike intelektualnog vlasništva

Vlasništvo je opći termin koji se odnosi na pravila koja određuju pristup i kontrolu nad zemljom, prirodnim resursima, sredstvima za proizvodnju, pristup tekstu, idejama, izumima i drugima intelektualnim proizvodima (Waldron, 2012). Razlikujemo tri osnovna tipa vlasništva; državno ili javno vlasništvo, kolektivno ili zajedničko vlasništvo te privatno vlasništvo. Intelektualno vlasništvo pripada u kategoriju privatnog vlasništva. Neki smatraju kako vlasništvo ima smisla jedino u uvjetima rijetkih i potrošnih resursa; ipak intelektualno vlasništvo predstavlja primjer koji ne odgovara ovoj teoriji (Waldron, 2012). Dok materijalni resursi gube na vrijednosti korištenjem, isto se nemože tvrditi za ideje i informacije. Ipak možemo govoriti o „zastarijevanju“ određenih ideja i znanja.

Zašto neki objekti mogu biti vlasništvo, a neki ne ovisit će o kulturi i formalnom pravu; razni kulturni, ekonomski i društveni procesi mijenjaju kategoriju vlasništva i ona nikada nije fiksna i konačna (Carruthers, Ariovich, 2004). Ipak većina autora koji se bave intelektualnim vlasništvom smatra kako se ono sve više širi u neka nova područja, područja koja su se donedavno smatrala nepodobnim za patentiranjem poput patentiranja živih bića, te kako ono općenito postaje vrlo ekstenzivno što je pomaknulo ravnotežu previše u stranu privatnih interesa (Carruthers, Ariovich, 2004).

Intelektualno vlasništvo predstavlja specifičan oblik privatnog vlasništva koji se razlikuje od ostalih oblika vlasništva po nekoliko karakteristika; objektima posjedovanja, upotrebi i trajanju prava.

Objekti posjedovanja intelektualnog vlasništva su nematerijalni⁷ što ga čini atipičnim oblikom vlasništva. To je upravo razlog zašto se ideje u početku nisu uklapale u ekonomske teorije; one nisu smatrane rijetkim niti materijalnim resursom, doživljavane su kao voda, zrak i sl. Predmoderna kultura se bazirala na anonimnosti stoga autorstvo i nije bilo potrebno (Rodríguez, 2003), a za vrijeme srednjeg vijeka

---

⁷ Naravno ideje i izumi mogu dobiti svoj fizički oblik čime postaju materijalno dobro međutim njihova vrijednost u manjoj je mjeri određena samim materijalnim nosačem.

ideje su se promatrale kao dar od Boga (Carruthers, Ariovich, 2004). S nastankom autorskih prava i patenata u 17. i 18. stoljeću to se mijenja. Autor postaje ekonomska kategorija koja veže kulturu i znanje s privatnim vlasništvom (Rodríguez, 2003). Opravdanje intelektualnog vlasništva vrlo je rijetko isključivo u okvirima individualizma (Waldron, 1992). Ono se češće odnosi na *društveno ili javno dobro* prije nego na *individualna prava* autora; svrha intelektualnog vlasništva je *promicanje napretka* znanosti i umjetnosti, osiguravajući autorima i izumiteljima ograničeno vrijeme ekskluzivna prava (Waldron, 1992). Intelektualno vlasništvo opravdano je jer je društveno korisno, a ako ne bi postojalo autori i izumitelji možda bi proizvodili manje ili ne bi uopće proizvodili. Opravdanju intelektualnog vlasništva tako se pristupa iz dvije moguće perspektive; *perspektive društva* pri čemu je intelektualno vlasništvo društveno korisno i *perspektive pojedinca* pri čemu je ono opravdano jer autori zaslužuju moralnu naknadu za svoj rad.

Privatno vlasništvo s apsolutnom kontrolom upotrebe vjerojatno ne postoji (Waldron, 2012), a intelektualno vlasništvo nije iznimka. Ono omogućuje autorima određene ekskluzivne povlastice poput distribucije i prodaje kopija, prava na nastupe i prikaz djela u javnosti, a onemogućuje drugima korištenje bez dozvole. Ipak, uzimajući u obzir kulturnu i društvenu vrijednost intelektualnih kreacija dopuštene su određene upotrebe i prije isteka vlasništva. Šire primjenjivo ograničenje autorskih prava s ciljem očuvanja slobode govora i protoka novih znanja i ideja odnosi se na princip pravedne upotrebe (eng. fair use) koje uključuje korištenje autorskog materijala *na razuman način*, tj. do neke mjere, bez pristanka samog autora; na sveučilištima, radi kritičkih osvrti i sl. (Denicola, 1979).

Za razliku od ostalih oblika vlasništva intelektualno vlasništvo vremenski je ograničeno. Autori određen period uživaju monopol međutim nakon isteka trajanja vlasničkog odnosa djela prelaze u javnu domenu gdje postaju dostupna svima.

3.2. Opće teorije intelektualnog vlasništva

Postoje dvije grupe teorija intelektualnog vlasništva: utilitarne i neutilitarne koje ćemo sada ukratko opisati.

Utilitarne ili ekonomske teorije intelektualnog vlasništva naglašavaju, kao što im samo ime kaže, načelo korisnosti kao vrhovnu vrijednost (lat. *utilis*, koristan).

Angloamerički model intelektualnog vlasništva bazira se na teoriji utilitarizma. Izumi, procesi i strojevi važni su jer su društvu korisni. Oni omogućuju obavljanje određenih zadataka, efikasnije zadovoljavanje potreba i želja ili to omogućuju po nižoj cijeni (Menell, 1999). Utilitarizam pretpostavlja da su prava koja izumitelji i autori dobivaju nužna za poticanje stvaranja novog znanja koje je društvu potrebno. Bez određenih povlastica smatra se kako ne bi dolazilo do izuma jer bi trošak stvaranja u većini slučajeva bio prevelik, a nagrada mala ili pak nesigurna. Utilitarne teorije prvenstveno su se primjenjivale na patente budući da su oni smatrani društveno korisnim, a tek kasnije i na književna i umjetnička djela. Rani modeli intelektualnog vlasništva bili su uglavnom statični i pretpostavljali da izumitelji provode svoja istraživanja u izolaciji na nekompetitivnim projektima (Menell, 1999). Kasnija istraživanja pokazala su da su je okoliš u kojem nastaju izumi mnogo složeniji i dinamičniji. Novija se literatura, osim većeg fokusa na dinamičnije aspekte inovacija bavila i mrežnim eksternalijama i to zahvaljujući novim informacijskim tehnologijama, ponajprije Internetu.

Neutilitarne teorije naglašavaju autorovo moralno pravo da kontrolira svoju kreaciju. Za razliku od SAD-a europske države opravdanje za intelektualno vlasništvo pronalaze upravo u neutilitarnim teorijama prema kojima autor nema samo ekonomsko pravo, nego i moralno pravo na održavanje svog djela u izvornom obliku ili na način koji njemu/njoj odgovara. Ova razlika očituje se i u različitim nazivljima. U SAD-u kategorija „copyright“ koja ima jak ekonomski prizvuk pokriva sva umjetnička ostvarenja, dok se u Europi ta ostvarenja nazivaju autorska ili autorova prava (od franc. *droit d’auteur*, njem. *Urheberrecht*). Tri najpoznatije neutilitarne teorije su teorija prirodnih prava, teorije osobnosti i demokratske teorije.

Teorija prirodnih prava ili Lockeovo opravdanje intelektualnog vlasništva polazi od ideje da pojedinci imaju pravo upravljati „plodovima svoga rada“ (Moore, 2011). Fizički i kreativni rad pripadaju osobi koja ih je proizvela. Ta se prava ostvaruju kada individue pomiješaju svoj rad sa prirodnim objektima, a novonastali objekti ili djela predstavljaju dio njih. Osoba koja raskrči neobrađenu zemlju, uzgaja usjeve, sagradi kuću ili smisli novi izum ima određena prava time što je bila uključena u te aktivnosti (Moore, 2011). Locke naglašava da ta prava ne smiju biti apsolutna, odnosno moraju biti takva da nisu na štetu drugima ili općem dobru (Locke u Menell, 1999). Teorija prirodnih prava nije bez kritika. Hettinger (1989.) naglašava kako „miješanje“ našeg rada s prirodom ne mora značiti da imamo moralno pravo na djela ili nastale objekte.

Ako uberemo jabuku sa stabla to ne znači da naš rad čini 99% njene vrijednosti. Osim toga treba razlikovati „plodove rada“ od tržišne vrijednosti tih „plodova rada“. Tržišna vrijednost društveno je konstruirana od drugih članova društva i može varirati u odnosu na stvarnu vrijednost, stoga se postavlja pitanje koliki udio pripada kreatoru (Hettinger, 1989).

Teorije osobnosti potječu od Kantove i Hegelove filozofije te se baziraju na ideji da osoba, kako bi postigla potpuni razvoj, treba neku kontrolu nad resursima ili događajima u okolišu, a ta kontrola izražena je u obliku vlasničkih prava ili intelektualnih prava (Menell, 1999). Intelektualno vlasništvo prema ovom stajalištu bitno je iz dva razloga; prvo, kontrolom ili manipuliranjem opipljivih ili neopipljivih objekata naša volja poprima oblik i na taj se način samoostvarujemo, drugo, ponekad se naša osobnost, osobine i osjećaji pomiješaju s objektima pa stoga imamo moralno pravo na kontrolu neopipljivih radova (Moore, 2011).

Demokratske teorije naglašavaju da iako sustav intelektualnog vlasništva može pomoći političkom izražavanju on isto tako može i ograničiti ili spriječiti slobodan tok informacija te slobodno političko izražavanje. Coombe (1991.) smatra kako su političke implikacije kulturne komodifikacije kao i sustav intelektualnog vlasništva još uvelike neistražene. Sustav intelektualnog vlasništva tako može umanjiti optimalne uvjete za kulturni dijalog kroz zabranu korištenja određenih simbola u određenim kontekstima (Coombe 1991). Nametanje isključivog značenja simbolima i žigovima onemogućuje drugačije interpretacije i ide u korist velikim korporacijama.

3.3. Legitimiranje intelektualnog vlasništva u suvremenom društvu

Legitimacija intelektualnog vlasništva danas proizlazi iz dvije ekonomske teorijske tradicije: čikaške škole ekonomije koja naglašava superiornost privatnog vlasništva i informacijske ekonomike.

Osnovni argument čikaške škole jest da je doktrina intelektualnog vlasništva opravdana jer predstavlja sredstvo učinkovite alokacije resursa, u ovom slučaju informacija (Mennel, 1999). Ova škola vidi privatno vlasništvo kao optimalan oblik vlasništva za podupiranje daljnjeg razvoja ekonomije jer za razliku od zajedničkog ili javnog vlasništva ono ima karakteristiku “internaliziranja vanjskih učinaka”, posebice negativnih učinaka, a internaliziranje pomaže sprečavanju pretjeranog iskorištavanja ili

“tragediju zajedničkih dobara”. Ipak ova škola zanemaruje mnoge razlike koje postoje između ekonomije materijalnih resursa, na koje se koncept tragedije javnog dobra odnosi, i ekonomije informacija posebice u digitalnom okruženju. Informacije za razliku od materijalnih resursa posjeduju karakteristike neiscrpljivosti i neisključivosti. Neiscrpljivost se odnosi na činjenicu da više ljudi može konzumirati neku informaciju čime ona ne gubi na vrijednosti. Neisključivost se odnosi na mogućnost istovremene konzumacije; više ljudi istovremeno može posjedovati neku informaciju ili neko znanje.

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća razvija se teorija informacijske ekonomike koja proučava načine na koje tržište i ostale institucije procesuiraju i proizvode informacije. Distinktivna priroda informacije ometa njeno razmatranje kao ekonomskog dobra pri čemu neki naglašavaju kako informacije zbog svojih karakteristika ne bih niti trebale biti razmatrane kao ekonomska roba (Bates, 1985). Ipak, promatranje informacija i znanja kao ekonomskog dobra neće ovisiti isključivo o njihovoj prirodi i karakteristikama, nego i o ostalim kriterijima koji mogu biti proizvoljni i promjenjivi poput korisnosti i primjenjivosti informacija. Bates (1985) naglašava dva aspekta informacijskih dobara koja se općenito vide kao problematična u ekonomskoj teoriji. Prvi problem odnosi se na pitanje jesu li informacije doista javno ili privatno dobro. Neki smatraju kako informacije stvaraju ekonomsku vrijednost kroz upotrebu čime ulaze u domenu ekonomskih dobara. Drugi pak smatraju kako su informacije javno dobro, posebice zbog karakteristike neiscrpljivosti; jedna osoba može konzumirati informaciju bez da umanjuje tu istu mogućnost za ostale. Drugi problem vezan je uz tzv. marginalne troškove⁸ distribucije informacija i znanja. Tipična razmjena dobara uključuje gubitak robe za jednu osobu i dobitak za drugu. Problem s informacijama jest da je marginalni trošak jednak nuli ili drugim riječima prijenosom informacije drugoj osobi mi tu istu informaciju ne gubimo. Jednom kada znanstvenik osmisli novu teoriju, on je može prenijeti drugima bez utroška energije ili vremena da bi je iznova osmislio. Budući da je marginalni trošak jednak nuli idealna cijena na tržištu bila bi također jednaka nuli (osim troškova distribucije). Uz navedeno tu je i problem mogućnosti beskonačne reprodukcije informacije te nemogućnost preciznog određivanja posljedice proizvodnje ili razmjene informacija.

---

⁸ Marginalni ili granični trošak odnosi se na trošak proizvodnje dodatne jedinice nekog proizvoda.

Neki smatraju kako je činjenica da je marginalni trošak informacija i znanja jednak nuli opravdanje besplatne distribucije i ukidanja intelektualnog vlasništva. Ovaj argument koji se naziva i argument „informacije samo žele biti slobodne“ često se pojavljuje u raspravama o intelektualnom vlasništvu (Moore, 2011). Ipak ekonomska vrijednost informacija nije i ne može biti određena jedino medijem distribucije što je česta zablude (Bates, 1985). Proizvodnja novog znanja je skupa i dugotrajna dok je trošak distribucije jeftin ili jednak nuli. Karakteristike informacija poput primjenjivosti, difuzije, sigurnosti, sadržaja te politički i strukturalni faktori također će utjecati na određivanje ekonomske vrijednosti.

Budući da je marginalni trošak informacija jednak nuli u nereguliranom tržištu to bi značilo da imitatori mogu reproducirati neki lijek ili film, plaćajući samo cijenu kopiranja. Sustav intelektualnog vlasništva stoga stvara tzv. statičku neučinkovitost koja omogućava znanstvenicima i umjetnicima povrat ulaganja i sprječava free riding odnosno „švercanje“ (Stiglitz, 2008). Statička neučinkovitost opravdana je ako osigurava povrat ulaganja, potiče za daljnju inovaciju te brži tempo inovacije, odnosno ako osigurava tzv. dinamičku učinkovitost (Stiglitz, 2008). Ipak loš dizajn sustava intelektualnog vlasništva može imati upravo suprotan efekt, odnosno usporiti daljnju inovaciju i povećati troškove inovatorima. Sustav intelektualnog vlasništva stvara poremećaje u razvoju ograničavajući upotrebu informacija i znanja pri čemu društveni troškovi lošeg sustava intelektualnog vlasništva mogu biti vrlo visoki (Stiglitz, 2008).

4. Digitalna dilema

4.1. Nastanak digitalne dileme

Digitalna dilema koncept je koji se koristi kako bi se opisala problematika intelektualnog vlasništva u informacijskoj eri. Web je stvorio nove mogućnosti koje su ranije bile dostupne isključivo manjini; objavljivanje autorskih radova, distribuciju informacija, neograničenu komunikaciju, kreiranje osobnih blogova, korištenje raznoraznih podatkovnih baza itd., i sve to brže nego ikada ranije. Posljedica je eksplozivni rast informacija koji na prvi pogled ima samo pozitivne posljedice – drastično proširenje javne domene i obogaćivanje cjelokupnog društva. Ipak mnoštvo informacija i posebice lakoća kojom je moguće pristupiti, kopirati i distribuirati informacije donosi mnoge probleme koji se ne odnose samo na autore i izdavače, nego i

na cjelokupno društvo. Razvoj nove informacijske infrastrukture posljednjih desetljeća koja uključuje širenje upotrebe osobnih računala, mreža koje ih povezuju i razvoj World Wide Weba te Weba 2.0.⁹doveo je do radikalnih promjena u načinu na koji su informacije kreirane, kopirane i distribuirane (National Research Council, 2000). Nova informacijska infrastruktura ponudila je velike mogućnosti zahvaljujući ogromnoj količini informacija kojoj se vrlo lako moglo pristupiti, no upravo su ti isti razlozi uzrok ekonomskih, tehnoloških i društvenih problema povezanih s Internetom.

Nastanak digitalne dileme proizlazi iz dva osnovna faktora: prvi se odnosi na tehnološki napredak, koji je rezultirao radikalnim pomacima u ekonomiji reprodukcije, distribucije, kontrole i objavljivanja informacija, a drugi na komercijalizaciju i integraciju informacijske infrastrukture u svakodnevni život čime ona direktno zadire u polje intelektualnog vlasništva (National Research Council, 2000).

Tehnološki napredak uključuje tri razvoja (1) informacije u digitalnom obliku koje mijenjaju ekonomiju reprodukcije, (2) računalne mreže koje mijenjaju ekonomiju distribucije, i (3) Internet koji je promijenio ekonomiju izdavaštva (National Research Council, 2000). Informacije u digitalnom obliku utječu na lakoću i kvalitetu distribucije informacija. Digitalna distribucija znatno se razlikuje od fizičke distribucije kreativnih djela. Prva karakteristika odnosi se na ukidanje potrebe za nosačem. Za digitalni format nije nam potrebno spremište (osim računala ili memorijske kartice), on je neopipljiv i sastoji se od nula i jedinica. Druga karakteristika odnosi se na mogućnost savršenih kopija. Analogne kopije ili fotokopije nikada nisu bile iste originalu i često se radilo o znatno lošijoj kvaliteti, pri čemu je svaka sljedeća kopija lošija od prethodne. Treća važna karakteristika odnosi se na troškove kopiranja. Da bi napravili više kopija neke knjige potrebna su nam financijska sredstva, vrijeme i trud, dok je za digitalnu kopiju potreban jedino klik miša. Prosječan korisnik računala danas može vrlo lako distribuirati putem Interneta, dok bi distribucija prije informacijske revolucije zahtijevala poprilična sredstva, ali i kriminalnu namjeru (National Research Council, 2000). S novim tehnologijama gube se nekad „prirodne“ barijere kršenja intelektualnih prava. Promjene u ekonomiji distribucije putem računalnih mreža odnose se na velike brzine kojima je moguće širiti informacije i to bilo gdje u svijetu. Posljedica je

---

⁹ Web 2.0 odnosi se na tehnologiju koja omogućava korisnicima interaktivniji pristup dok je karakteristika ranijeg Weba statičnost sadržaja. Uključuje društvene medije, virtualne zajednice, blogove, video dijeljenje, mnoštvo Web aplikacija itd.

jednostavnija i jeftinija distribucija za izdavače, ali isto tako i širenje online piratstva. Konačno Internetje radikalno promijenio ekonomiju izdavaštva omogućavajući svima da postanu autori. Izvanredan rast blogova, muzičkih grupa, članaka, foruma i raznoraznih radova dokaz je tome.

Integracija informacijske infrastrukture u svakodnevni život omogućila je prosječnim ljudima pristup Internetu čime zahvaljujući lakoj dostupnosti raznoraznih sadržaja često dolazi do povrede intelektualnog vlasništva. Svakodnevnim korištenjem Interneta korisnici se susreću s mnoštvom sadržaja koji „skidaju“, kopiraju ili prosljeđuju ostalim korisnicima pri čemu je često teško odrediti granicu između legalnog i ilegalnog.

4.2.Digitalni sadržaj: neki problemi javnog i osobnog pristupa

Pristup digitalnim informacijama i pristup tradicionalnim medijima bitno se razlikuju. U svijetu tradicionalnih medija postoji vrlo jasna granica između pristupa i reprodukcije odnosno kopiranja, dok su u informacijskom okruženju stvari drugačije, naime pristup ovdje automatski podrazumijeva kopiju (National Research Council, 2000). Posljedica toga su promjene i nedoumice u pitanjima javnog i osobnog pristupa informacijama.

U digitalnom svijetu pristup informacijama uvijek uključuje kopiju, čak iako je ona privremena. Pregledavanje bilo kojeg Internet sadržaja moguće je zahvaljujući kopiji u privremenoj memoriji računala, a računalni programi funkcioniraju tek kada ih s prijenosnog diska kopiramo u memoriju računala. Kopiranje je osnovni preduvjet rada s digitalnim sadržajem, dok je ekskluzivno pravo na kopiju jedna od osnovnih pretpostavki intelektualnog vlasništva. Postavlja se pitanje kako osigurati pristup kakav je dosada postojao u tradicionalnim medijima i istovremeno spriječiti neovlaštene kopije. Ova dilema najviše pogađa autore i izdavače koji žele objavljivati na Internetu.

Također dolazi do zamagljivanja granice između tradicionalne javne i privatne distribucije (National Research Council, 2000). U fizičkom svijetu publikacije imaju tri važne karakteristike: javne su, neopozive i predstavljaju fiksne kopije, dok isto ne mora vrijediti i u digitalnom svijetu. U fizičkom svijetu publikacije su fundamentalno javne budući da obično postoji dovoljno kopija, kupljenih individualno ili od strane knjižnica bez obzira na to što je neko djelo još godinama zaštićeno autorskim pravom. Neopozive

su jer kada je jednom napravljena fizička kopija ona i dalje postoji iako se djelo više ne tiska. Također objavljena djela predstavljaju i fiksna izdanja budući da ostaju u javnoj domeni, iako se i dalje tiskaju novija izdanja. S druge strane djela objavljena u digitalnom formatu nisu nužno javna, neopoziva ili fiksna. Ona nisu nužno javna zahvaljujući novim tehnologijama, primjerice softveru koji može regulirati tko ima pristup, kakav pristup i koliko dugo. Nisu neopoziva jer digitalni sadržaj može vrlo lako biti uklonjen s Weba temeljem autorskih prava bez ostavljanja ikakvog traga. Također digitalne publikacije i informacije rijetko su fiksne, starije verzije u potpunosti su obrisane ili izmijenjene radi novijih, a sadržaji na Internet stranicama vrlo se brzo mijenjaju što međuostalim otežava citiranje online publikacija ili članka.

Granica između privatne i javne upotrebe također prolazi kroz određene promjene. Autorsko pravo dosada se bavilo isključivo javnim stvarima, poput javnih nastupa i prikaza, međutim zahvaljujući razvoju informacijske infrastrukture i njene integracije u svakodnevni život privatno ponašanje (npr. kopiranje za osobne potrebe) ima daleko širi utjecaj nego ranije (National Research Council, 2000). Kopiranje za osobne potrebe, odnosno legalnost privatnog, nekomercijalnog kopiranja i preuzimanja sadržaja jedna je od bitnijih točki prijepora. Ranije se kopiranje za osobne potrebe moglo opravdati i ulazilo je u princip pravedne upotrebe, no lakom dostupnošću i reprodukcijom digitalnih sadržaja njen okvir bi mogao biti reducirana razvojem nekih novih režima licenciranja digitalnih sadržaja (National Research Council, 2000).

Osim navedenih problema vezanih uz javnu i privatnu upotrebu javljaju se i problemi sa sve češćom upotrebom licenci što postaje sve češće korišten model za pristup digitalnim sadržajima. Iako neke licence imaju prednosti nad klasičnim autorskim pravom jer omogućuju veća prava i fleksibilnost, upotreba licenci kao osnovni model za distribuciju informacija, publikacija i ostalog digitalnog sadržaja otvara mnoga zabrinjavajuća pitanja vezana uz utjecaj na javni pristup (National Research Council, 2000). Davatelji licenci tako primjerice nisu dužni uzeti u obzir neka prava zajamčena principom pravedne upotrebe poput slobodnog čitanja ili kopiranja za vlastite potrebe. Taj nam trend sugerira nam i da se digitalne informacije sve više promatraju kao usluge, a ne gotovi proizvodi.

4.3. Online piratstvo

Najočitija i možda najproblematičnija posljedica razvoja informacijske infrastrukture odnosi se na online piratstvo. Piratstvo predstavlja nedopušteno komercijalno kopiranje materijala zaštićenog autorskim pravom s namjerom prevare vlasnika prava. Naglasak je ovdje na nedopuštenom *komercijalnom* kopiranju koje se pretpostavlja donosi najviše ekonomske gubitke. Zahvaljujući integraciji informacijske infrastrukture u svakodnevni život i nekomercijalno ilegalno preuzimanje za privatne potrebe također postaje zabrinjavajuća praksa. Postoje određena neslaganja oko procjene ekonomskih gubitaka industrija koje ovise o intelektualnim pravima međutim, oni su nesumnjivo veliki te je jasno da nekontrolirana digitalna distribucija može imati značajne ekonomske i društvene posljedice (National Research Council, 2000). Poslovni modeli koji ovise o prodaji kopija ili naplati honorara za usluge ili proizvode najviše su pogođeni ilegalnom online distribucijom. Ti modeli uključuju jednokratne kupovine (npr. e-knjige, DVD, softverski program, CD, članci), kupovinu pretplata (za časopise ili baze podataka), kupovinu licenci te plaćanje po elektroničkom korištenju. Najveći problem online izdavaštva je lakoća s kojom se digitalne kopije šire, odnosno pitanje kako spriječiti neovlaštenu distribuciju jednom kada je pravadigitalna kopija prodana.

Digitalna distribucija putem Interneta posebno je značajna i za muzičku industriju jer prijeti promijeniti ili čak ukinuti tradicionalni i dobro uhodani sistem pri čemu se znatno smanjuje potreba za posrednicima. Borba za kontrolu muzičke industrije zanimljiva je ne samo zato što dovodi u pitanje tradicionalne kanale distribucije, nego i zbog same prirode sukoba koja poprima razmjere svojevrsnog svetog rata (Coats et al, 2000). Zastupnici digitalne distribucije smatraju kako će novi digitalni format koristiti umjetnicima i demokratizirati umjetničke industrije, čime će se u konačnici i javnosti omogućiti lakši pristup. S druge strane etablirane medijske kuće smatraju kako bi se distribucija u digitalnom obliku trebala nastaviti u istom obliku kao i prije digitalne revolucije.

Datoteke se najčešće preuzimaju preko zloglasnih *peer to peer* (*p2p*) programa za dijeljenje poput *BitTorrenta* pri čemu se sadržaji šire vrlo brzo i učinkovito. Peer to peer tehnologija ne poštuje granice autorskih prava i ne diskriminira između dijeljenja materijala koji je zaštićen autorskim pravom i koji to nije (Lessing, 2004). Iz tog razloga se sama p2p tehnologija često veže s ilegalnim sadržajima, iako dio sadržaja koji se dijeli nije zaštićen autorskim pravom. Lessing (2004) smatra kako je dosadašnji

rat protiv ove tehnologije ne uzima u obzir i njezin nekomercijalni kreativni potencijal, te kako su zakoni pretjerano kompleksni, a kazne za individualne počinitelje prestroge i ponekad apsurdne. Nekomercijalni dio p2p tehnologija ima izrazito velik društveni potencijal koji omogućuje ljudima lakši i jednostavniji pristup ranije teško dostupnom sadržaju.

Potrebno je stoga razlikovati četiri različite upotrebe p2p programa (Lessing, 2004). Prva se odnosi na korisnike koji koriste programe za dijeljenje kao zamjenu za kupovinu CD-a, DVD-a i sl. Razlozi zbog kojih korisnici to čine su razni i o njima ćemo reći nešto više u sljedećem poglavlju. Druga skupina odnosi se na one koji žele pogledati primjerak prije kupovine. Treća skupina odnosi se na pristup materijalu zaštićenim autorskim pravom koji iz nekog razloga više nije dostupan ili ga nije moguće kupiti. Ova kategorija nije brojčano mala, a dio sadržaja nije moguće nabaviti jer su izdavači primjerice odlučili da izdavanje više nije ekonomski isplativo. Konačno četvrta skupina odnosi se na korištenje p2p za pristup sadržaju koji autor želi dati besplatno, pristup sadržaju kojem je isteklo autorsko pravo i koje nije moguće nabaviti drugim putem (primjerice „stari“ albumi ili filmovi).

4.3.1. Učestalost online piratstva

Novije istraživanje iz 2013.¹⁰ koje se bavilo procjenom učestalosti online piratstva zaključuje kako je dosadašnji uspjeh u sprečavanju povrede autorskog prava bio skroman, te kako je online piratstvo vrlo otporna i žilava praksa koja globalno privlači sve veći broj Internet korisnika. Istraživanje je uključilo tri ključne regije; Sjevernu Ameriku, Europu i Azijsko Pacifičku regiju koje zajedno čine 82,6% svih korisnika Interneta. Globalno, 432 milijuna ili 25,9% svih korisnika Interneta tijekom siječnja 2013. pretraživalo je materijale koji predstavljaju povredu autorskog prava.

Na piratskim Internet stranicama zabilježeno je 13,9 bilijuna pogleda u siječnju 2013., što predstavlja porast za 9,8% od ranijeg istraživanja iz 2011. Korištenje kao i broj korisnika koji redovito dolaze do piratskih materijala značajno se povećao između 2010. i 2013. Također, unutar ovog istraživanja napravljena je analiza 10 000 torrenta¹¹ kako bi se ustanovilo koji se sadržaji najčešće preuzimaju. Najčešće se radi o filmovima

---

¹⁰Sizing the piracy universe, dostupno na: <http://copyrightalliance.org/sites/default/files/2013-netnames-piracy.pdf>

¹¹ Datoteke pomoću kojih se dijele sadržaji preko peer to peer programa.

(33,4%), pornografiji (30,3%), televizijskim serijama (15,3%), te muzici (7,6%) na četvrtom mjestu.

Istraživanje iz 2010.¹² koja se baviloglobalnom rasprostranjenošću softver piratstva zaključuje kako je ono najprisutnije u Centralnoj i Istočnoj Europi (64%), Latinskoj Americi (64%) i Azijsko pacifičkoj regiji (60%). Najmanje je prisutno u Europskoj Uniji (35%) i Sjevernoj Americi (21%). U Hrvatskoj je stopa piratstva u 2010. iznosila 54%.

4.3.2. Motivi online piratstva

Motiva online piratstva sasvim je sigurno mnogo kada govorimo o komercijalnom i nekomercijalnom piratstvu, a njihova pozadina nije jednostavna te uključuje razne ekonomske, društvene i tehnološke faktore. Na fenomen online piratstva mogu utjecati razni faktori – od cijene legalno dostupnih kopija, osobnog osjećaja morala, dostupnosti kopija, straha od mogućih kazni, društvene prihvatljivosti itd. Ovdje nećemo navoditi sve moguće uzroke nego samo one koji se najčešće pojavljuju u dostupnoj literaturi i istraživanjima.

Jedna od posljedica integracije informacijske infrastrukture u društvo jest da je praksa online piratstva postala uobičajena za veliki broj korisnika. To nas upućuje na postojanje velikog neslaganja u društvu oko prirode i legitimacije institucija intelektualnog vlasništva (Hettinger, 1989). Mnogi ljudi prakticiraju online piratstvo jer smatraju da je trenutni sustav intelektualnog vlasništva *nepravedan ili jednostavno preskup*. Prema jednom istraživanju iz 2010.¹³ koje je uključilo 32 države (od čega su 20 rastuća gospodarstva) 61% ispitanika smatra kako intelektualna zaštita pomaže stvoriti nova radna mjesta dok 37% ispitanika smatra kako čini stvari preskupim.

Lakoća pristupa još je jedan razlog za široko rasprostranjenu praksu piratstva. Nove informacijske tehnologije omogućavaju lakši pristup intelektualnim kreacijama nego ikada prije. Također, korištenje i dijeljenje takvih datoteka ne zahtijeva posebne vještine stoga se Internet piratstvo širi vrlo brzo, a tehnologije i nejasni zakoni omogućavaju bijeg od stvarnih kazni kako kreatora tih programa, tako i samih korisnika

---

¹²2010 Piracy Study: http://globalstudy.bsa.org/2010/downloads/study_pdf/2010_BSA_Piracy_Study-Standard.pdf

¹³ 2010 Piracy Study

(Cohen-Almagor, 2011). Prema jednom istraživanju iz 2005.¹⁴ na populaciji američkih tinejdžera (12-17 god.) njih 75% složilo se s tvrdnjom da je „dijeljenje datoteka tako lako, da je nerealno očekivati da ljudi to ne rade.“

Društvena prihvatljivost također je bitan razlog za online piratstvo. Društvena pravila koja čine vlasništvo mogućim nisu niti samoočigledna niti samopodupiruća (Carruthers, Ariovich, 2004). Tako će dobrovoljno pokoravanje ovisiti o percepciji legitimnosti prava; ako ljudi određena pravila ne smatraju legitimnim neće im se dobrovoljno pokoravati. Barlow (1994) navodi kako je online piratstvo općenito postalo toliko društveno prihvatljivo da samo manjina ljudi nikada u životu nije nešto ilegalno preuzela s Interneta. Izvor problema on vidi u zakonima intelektualnog vlasništva koji su prvenstveno dizajnirani za fizičke izričaje ideja. Digitalni svijet nešto je sasvim drugo u kojem zakoni koji zabranjuju krađu očito ne funkcioniraju. On smatra kako društvo prekratak period vremena koristi cyber svijet da bi se moglo nositi sa svim njegovim izazovima, pa je stoga pretpostavljati da zakoni fizičkog svijeta neće funkcionirati u ovom kompleksnom okolišu bilo očekivano (Barlow, 1994). Tako jedno dansko istraživanje iz 2011.¹⁵ pokazuje kako 70% ispitanika smatra „skidanje“ materijala zaštićenog autorskim pravom društveno prihvatljivim u nekoj mjeri, dok je 30% ispitanika smatralo kako je ono u potpunosti neprihvatljivo. Ovo istraživanje ukazuje na to da ljudi usprkos određenim naporima da se ilegalno preuzimanje spriječi, i dalje ne vide online piratstvo kao nešto loše.

5. Intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu

5.1. Informacijsko društvo i društvo znanja: neke ekonomske i društvene transformacije

Nastanak, širenje i integracija nove informacijske infrastrukture u svakodnevni života povećali su vrijednost informacija i znanja koje postaje ključni resurs novog informacijskog društva. Važnost informacija i znanja izražena je konceptom informacijskog društva odnosno konceptom društvo znanja. Iako se često koriste i shvaćaju kao sinonimi među njima postoji razlika. Bitno je razlikovati puke informacije od teoretskog i praktičnog znanja pri čemu bi prikladniji termin za novo društvo temeljeno na znanju bio „društvo znanja“ i možemo ga promatrati kao „napredniju“

---

¹⁴ Teen Content Creators and Consumers: <http://www.pewinternet.org/>

¹⁵ <http://www.digital-digest.com/news>, izvorno istraživanje na danskom jeziku nalazi se [ovdje](#)

verziju informacijskog društva (Webster, 2006). Dok informacije predstavljaju eksternalizirane objekte znanja, znanje uključuje određene sposobnosti upotrebe informacija. Znanje je tako prije sposobnost nego objekt posjedovanja i to sposobnost immanentna intelektualnim, društvenim, kulturalnim i tehnološkim odnosima među ljudima (Krikorian, Kapczynski, 2010). Informacije su s druge strane eksternalizirani objekti te sposobnosti, dio znanja koji može biti sistematiziran i prenesen drugima (Krikorian, Kapczynski, 2010).

Društvo znanja ono je u kojem znanje umjesto rada i kapitala postaje primarni proizvodni resurs. Ono nije novo samom činjenicom što se zasniva na znanju; sva su se ljudska društva u povijesti na ovaj ili onaj način zasnivala na znanju, međutim pristup znanju i načini upotrebe znanja bitno su se razlikovali od društva do društva (Afrić et al, 2011). Društvo znanja najčešće shvaćamo kao socijalno okruženje, okvir ekonomije znanja i razvijeniji oblik informacijskog društva u kojem su stvaranje, distribucija, dijeljenje, manipulacija i dostupnost informacija temelji gospodarske i kulturne aktivnosti pri čemu su informacijsko komunikacijske tehnologije, odnosno njihova rasprostranjenost i široka upotreba, od centralne važnosti (Afrić et al, 2011). Također, bitna karakteristika odnosi se i na brzinu proizvodnje novog znanja. Tehnološke, društvene i ekonomske inovacije povezane sa stvaranjem i distribucijom informacija i znanja odvijaju vrlo ubrzanim tempom, tempom koji je posljedica tehničke mogućnosti brze i kvalitetne distribucije informacija u digitalnom formatu (Mansell, Steinmueller, 1995).

Castells (2000.) smatra kako je glavna karakteristika novog informacijskog društva umreženost, odnosno mreža, koja utječe na ekonomske transformacije. Umreženo društvo sastavljeno je od informacijskih mreža pri čemu mreže same po sebi ne predstavljaju ništa novo, međutim zahvaljujući novim tehnologijama poput Interneta sada postaju dominantne. Svjetske ekonomije postaju međusobno ovisne pa sada govorimo o „novom“ informatiziranom kapitalizmu kojeg karakterizira fleksibilnost upravljanja, decentralizacija i umreženost poduzeća. Povećane sposobnosti kodificiranja, pohrane, procesuiranja i razmjene informacija preduvjet su razvoja informacijski intenzivnih sektora koji uključuju sve od biotehnologije do financijskog menadžmenta. Također predstavljaju preduvjet pomaku ka fleksibilnim, umreženim informacijskim poslovnim modelima poput *just-in-time* proizvodnje. Ipak, informatizirano društvo ne znači apsolutni prekid sa starim industrijskim društvom,

bolje bi bilo razumjeti novo društvo kao nadogradnju; ono i dalje posjeduje mnoge karakteristike starog industrijskog društva, ali sada u novom informatiziranom ruhu.

Širenje i integracija informacijske infrastrukture u svakodnevni života oblikovala je ne samo ekonomskene i određene društvene transformacije. Promjene u mogućnostima kodificiranja, komuniciranja i procesuiranja znanja stvorile su novu vezu između društva i znanja; pristup znanju i upotreba znanja postaje od centralne važnosti (Krikorian, Kapczynski, 2010). Taj pomak vidljiv je primjerice u promjenama u strukturi zaposlenja koje se kreću prema postindustrijskim zanimanjima vezanim prvenstveno uz informacijski sektor, fleksibilnim radnim vremenom, part time poslovima i sl. Također, pomak je vidljiv u svakodnevnim obrascima ponašanja; Internet postaje nezaobilazan dio svakodnevnog života za veliki broj ljudi, poslovno i privatno. Njegov značaj za društvo proizlazi iz njegovih jedinstvenih karakteristika; on predstavlja medij koji u jednom integrira različite modalitete komunikacije i oblike sadržaja: recipročnu interakciju, emitiranje, individualno istraživanje i zabavu, grupne diskusije, interakciju osoba/stroj te različite oblike sadržaja: tekst, video, fotografije i audio (DiMaggio et al, 2001).

Centralno mjesto informacija i znanja vidljivo je u naglašenoj važnosti i raširenosti intelektualnog vlasništva. S intelektualnim vlasništvom susrećemo se svakodnevno i praktički ne postoji sfera društva koja s njim nema dodir; od široke rasprostranjenosti raznih brandova u svim industrijama, do pristupa znanstvenim istraživanjima, svakodnevne kupovine hrane i odjeće do pretraživanja sadržaja na Internetu. Važnost intelektualnog vlasništva neosporno je porasla u novoj ekonomiji i ono predstavlja primjer kontrole znanja povezan s nejednakostima i isključivanjem u društvu znanja (Afrić et al, 2011).

Kreativna ekonomija predstavlja sferu koju možda najviše vežemo uz intelektualno vlasništvo. Kreativnost odnosno kreativne industrije postaju nezaobilazan dio nove ekonomije znanja. Howkins (u Hartley, 2005) definira kreativne industrije kao one gdje je misaoni rad dominantan i čiji je produkt intelektualno vlasništvo. Kreativna ekonomija nastaje i razvija se temeljem korištenja generičkih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, a podrazumijeva procese proizvodnje, distribucije i potrošnje (nematerijalnih) kreativnih, kulturnih i simboličkih dobara što uključuje ideje, iskustva, percepcije, slike, softver, medijski sadržaj, dizajn, informacije i usluge

(Primorac, 2010). Intelektualno vlasništvo unutar kreativne ekonomije promatra se kao centralni alat za stvaranje radnih mjesta i generiranje novog bogatstva, a njegovo širenje predstavlja kreiranje arhitekture za globalnu ekonomiju znanja pomoću koje se izvlači profit iz kulture i znanja (Rossiter, 2006). Drugim riječima pravo intelektualnog vlasništva predstavlja način na koji kultura postaje dio tržišta. Zbližavanje ekonomije i kulture ima svoje pozitivne i negativne strane. S jedne strane kreativnim radnicima omogućen je plaćeni rad (iako se takav oblik rada najčešće veže uz razne nesigurnosti), a s druge strane kultura gubi svoje značenje izvan sustava prava intelektualnog vlasništva.

Rastuća važnost kreativnih industrija, informacija i ekonomije znanja općenito vidljiva je u kontinuiranom pomaku prava intelektualnog vlasništva prema globalnom tržišnom modelu. Benkler (u Krikorian, Kapczynski, 2010) smatra kako do tog pomaka dolazi zahvaljujući tri trenda; nastanku globalnog liberalnog tržišnog sistema, rastu informacijske ekonomije te razvoju umreženog informacijskog društva u kojem su informacije, znanje i kultura od središnje važnosti za ekonomski razvoj. Pomak prema tržišnom modelu osamdesetih godina prošlog stoljeća predvodi farmaceutska industrija, a kasnije joj se pridružuju filmska, softverska te ostale. Globalna regulacija pomaknuta je od dotadašnje regulacije preko patenta, autorskih prava WIPO-a i zasebnih nacionalnih prava prema tržišnim režimima što je 1994. rezultiralo potpisivanjem tzv. TRIPS¹⁶ (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) ugovora.

Budući da je politička i ekonomska arhitektura prava intelektualnog vlasništva bazirana na sposobnosti ograničavanja pristupa, odnosno na sposobnosti plaćanja po korištenju, znanje i kultura koji su dio te arhitekture postaju dostupni samo onima koji posjeduju dovoljno ekonomskog kapitala (Rossiter, 2006). Time dolazimo od osnovnog paradoksa informacijskog društva. Društvo znanja zahtijeva slobodnu ili barem lakšu distribuciju znanja kako bi što više ljudi sudjelovalo u reprodukciji znanja i produkciji inovacija dok je s druge strane znanje ekskluzivna i vrijedna roba (Afrić et al, 2011). Ovaj paradoks proizlazi iz dvostruke vrijednosti informacija i znanja. Znanje i informacije imaju ekonomsku vrijednost, ali istodobno i izrazitu društvenu odnosno kulturnu vrijednost (obrazovanje, razvoj, tehnološke inovacije, zdravstvo itd.)

---

¹⁶TRIPS ugovor obavezuje zemlje članice na kreiranje i pojačavanje mehanizama zaštite intelektualnog vlasništva, ponekad (pre)skupa investicija za zemlje u razvoju. Kritičari naglašavaju teret nametnut siromašnijim zemljama i pogodnosti koje donosi razvijenijim zemljama.

(Rodríguez, 2003). Ta dvostruka vrijednost uzrokuje mnoge napetosti u odnosu sustava intelektualnog vlasništva i društva znanja, a te napetosti dodatno su pojačane novim oblicima digitalne distribucije.

5.2. Implikacije intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu

Važnost intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu drastično je porasla u usporedbi s nekim ranijim društvima. Širenje i integracija informacijske infrastrukture i ekonomske transformacije, odnosno nastanak informacijskog kapitalizma, uzrok su rastuće važnosti intelektualnog vlasništva. Intelektualno vlasništvo predstavlja političke, ekonomske i kulturne procese kroz koje se vlasnička prava šire u nova područja društva (Carruthers, Ariovich, 2004). Skoro pa ne postoji sfera društva koja nije na neki način određena intelektualnim vlasništvom, a pomak prema tržišnom modelu dokaz je njegove globalne važnosti. Samim time i posljedice za društvo puno su dalekosežnije.

Intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu predstavlja osnovni mehanizam kontrole znanja i informacija stoga je njegov učinak sveprisutan. Pomaci u zakonima intelektualnog vlasništva upravljaju pristupom znanju i informacijama i imaju posljedice koje sežu daleko izvan ekonomske domene; oni direktno upravljaju ljudskim iskustvima i slobodama (Krikorian, Kapczynski, 2010). Autorska prava primjerice određuju tko smije čitati i govoriti te tko ima pravo cenzurirati ili spriječiti određeni govor. Osim što predstavlja osnovni mehanizam kontrole, značaj intelektualnog vlasništva za informacijsko društvo proizlazi iz jedinstvenih karakteristika novih digitalnih tehnologija i Interneta koje istovremeno posjeduju izrazit potencijal za društveni razvoj i opasnost veće kontrole općenito, kontrole kakva prije nije bila moguća. Iz toga slijedi da sustav intelektualnog vlasništva nije samo stvar tehničke prirode, širine i duljine trajanja zaštite nego uključuje i mnoge sukobe interesa unutar pojedinih društava i interesnih grupa koja se zalažu za veću ili manju zaštitu, ali i sukobe između zemlja, posebice razvijenih i siromašnih zemalja. Ti će sukobi odrediti će kako će intelektualno vlasništvo regulirati pristup digitalnim sadržajima. Karakteristike svojstvene Internetu tj. integracija različitih modaliteta komunikacija i oblika sadržaja čini uloge višim i sukobe među različitim skupinama jačim. Sukob oko regulacije i pristupa informacijskim sadržajima postao je centralno mjesto političke borbe, ne samo lokalno nego i globalno (Carruthers, Ariovich, 2004). Djelotvorna infrastruktura

informacijskog društva zahtijeva međupovezanost i međuoperabilnost, a ti uvjeti mogu biti ispunjeni samo ako pravni sustav, posebice sustav intelektualnog vlasništva podupire tehničke, društvene i ekonomske uvjete potrebne za konstruiranje i funkcioniranje informacijskih infrastruktura (Mansell, Steinmueller, 1995).

Važnost vlasništva proizlazi iz posljedica koje ostavlja na društvo (Carruthers, Ariovich, 2004), a regulacija intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu ima važne implikacije koje uključuju; (1) ekonomski učinak intelektualnog vlasništva u digitalnom okruženju, (2) učinak na kulturnu domenu (3) pitanje pristupa tehnologijama i online sadržaju (informacijama, simboličkim/kreativnim dobrima i sl.).

(1) Osnovno pitanje vezano uz ekonomske učinke intelektualnog vlasništva oko kojeg postoje mnoga neslaganja jest treba li zadržati jaka prava ili ih pak prilagoditi fleksibilnom informacijskom društvu. Vlasnička prava određuju tko ima pristup i kontrolu nad vrijednim resursima, a posljedično pomažu stvaranju i održavanju nejednakosti u društvu (Carruthers, Ariovich, 2004). Jaka zaštita može umanjiti obrazovne mogućnosti zbog previsoke cijene udžbenika ili softverskih programa. Iako kreativne industrije donose znatne zarade nacionalnim ekonomijama, ekonomski značaj zaštite intelektualnog vlasništva još nije potpuno jasan u novom informacijskom društvu (National Research Council, 2000). Mnogi (Lessing, Carruthers, Ariovich, Shapiro, Stiglitz) upozoravaju da jača zaštita nije primjerena fleksibilnom informacijskom društvu jer ometa slobodan razvoj javne domene i usporava inovaciju općenito. Već smo spomenuli da društvo znanja zahtijeva određen slobodan protok znanja, ideja i kreativnosti kako bi napredovalo. Jača zaštita mogla bi osigurati određenu sigurnost autorima i tako ubrzati razvoj. S druge strane prejaka zaštita mogla bi povišiti društvene troškove i usporiti razvoj.

Stiglitz (2008) naglašava kako je fundamentalni problem sustava intelektualnog vlasništva vezan uz nepodudaranje između privatnog povrata investicija i društvenog doprinosa. To se posebice odnosi na informacije budući da je marginalni trošak distribucije jednak nuli. Ekonomska učinkovitost zahtijeva da je naknada približno jednaka društvenom doprinosu, međutim sustav intelektualnog vlasništva ne nagrađuje ljude temeljem društvenog doprinosa. On svu vrijednost inovacije daje prvom izumitelju, a ta vrijednost može znatno nadmašiti društveni doprinos. Posljedice toga su poremećaji u društvenoj proizvodnji znanja. Više je načina na koji sustav intelektualnog

vlasništva može nametnuti društvene troškove. Prvi se odnosi na podizanje cijene znanja. Budući da znanje predstavlja i investiciju i proizvod intelektualno vlasništvo ometa pristup znanju i podiže cijene za nove korisnike znanja. Posljedično topomaže održavanju strukturnih nejednakosti u društvu. Drugi problem proizlazi iz stvaranja monopola. Postojanje monopola smanjuje poticaje za stvaranje novog znanja budući da monopolisti manje ulažu nove inovacije (npr. Microsoft). Treći problem odnosi na poremećaje u uzorcima istraživanja i inovacije. Znanstvena istraživanja provode se u suradnji s industrijom koja ih usmjerava što može pogodovati monopolima. Najbolji primjer kako monopoli usporavaju društveni napredak odnosi se na Microsoftov¹⁷ Vista operativni sustav koji je dizajniran tako da se maksimalno smanji mogućnost kompatibilnosti s programima drugih proizvođača što je korisnicima izazvalo mnoge probleme u korištenju (Stiglitz, 2008). Konačno, tempo društvene inovacije može biti usporen zbog kompliciranog sistema patenata koji stvara gustu mrežu preklapajućih prava kroz koje se neka pojedinac ili tvrtka mora probijati kako bi uspjela aktualizirati i komercijalizirati novu tehnologiju. Shapiro (2001) upozorava na kombinaciju kumulativne inovacije i mnoštva patenta s jakim patentnim i autorskim pravima koji mogu imati nepovoljan učinak posebice na razvoj informacijske industrije koja se razvija znatno brže nego neke starije industrije. Ovi primjeri ilustriraju da jača intelektualna prava nemaju uvijek jednako jak ekonomski učinak, nego upravo suprotno povećavaju društvene troškove i usporavaju razvoj.

Već smo spomenuli kako se informacijsko društvo razlikuje od prijašnjih ubrzanim tempom inovacije što je posebno vidljivo u softverskoj industriji. Najbolji primjer odnosi se na brzo zastarijevanje softverske tehnologije. Računalo kupljeno danas već je za par godina stvar prošlosti. Regulacija pomoću trenutnog sustava intelektualnog vlasništva predstavlja problem posebice za softverske proizvode - ovdje se radi o novom tipu proizvoda koji se teško uklapa u postojeći sustav zaštite (Weiser, 2003). Informatička tržišta predstavljaju novi tip tržišta koji je sklon brzom zastarijevanju u kojem je stalna inovacija nužna. Ako uzmemo u obzir dinamična

---

¹⁷Microsoft se 2001. našao i na optuženičkoj klupi zbog ometanja tržišnog natjecanja (eng. antitrust law) u slučaju *United States v. Microsoft Corp.* Neki od zaključaka suda su da je Microsoft prijetio većim tvrtkama poput Applea, Intuita, Real Networks i Sun Microsystemsa s ciljem kako bi održao vodeću poziciju, te kako je njihovo ponašanje uvelike utjecalo na usporavanje inovacija u području softvera, podizanje cijena za potrošače kao i ograničavanje potrošačkog izbora. Podaci preuzeti s: <http://www.justice.gov/>

informatička tržišta, samo trajanje zaštite je često nebitno, budući da je primjerice dvadesetogodišnje trajanje patentne zaštite vječnost u svijetu Interneta, a da ne govorimo o trajanju zaštite autorskim pravom (Weiser, 2003). Stoga neki autori (Weiser, 2003) predlažu sui generis sustav intelektualnog vlasništva za informacijske tehnologije kako bi se osigurao lakši pristup. Weiser (2003.) predlaže model kompetitivnih platformi koji istovremeno prepoznaje slobodnjačke korijene Interneta osiguravajući besplatan pristup osnovnim informacijskim platformama i s druge strane olakšava klasična ulaganja te osigurava tržišnu isplativost. Upravljanje novim tehnologijama dakle nije bitno samo iz legalne i ekonomske perspektive, nego uključuje i pitanje pristupa informacijskim infrastrukturama koji se neizbježno odvijaju pomoću hardvera i softvera.

(2) Nove tehnologije omogućile su brzo i jeftino objavljivanje na Internetu što ima značajne implikacije za kulturnu domenu i kreativne industrije. Pitanja kontrole pristupa i vlasništva nad kreativnim sadržajima, pogotovo kada se radi o velikom profitu, postaju dominantna u informacijskim umreženim društvima budući da su simbolički proizvodi (film, muzika, softverske aplikacije) reproducirani i distribuirani većinom pomoću novih informacijskih tehnologija. Zbog izrazite ekonomske ali i kulturne vrijednosti i različitih, često suprotstavljenih interesa, nije lako zamisliti jednostavno rješenje. Otvorenost predstavlja ključ rješenja ali istovremeno i problem za kreativnu ekonomiju. S jedne strane tu su interesi autora te već spomenuti problemi zarade i zaštite djela u digitalnom okruženju. S druge strane korisnici žele veći i lakši, a ponekad i besplatan pristup. Konačno tu su interesi medijskih korporacija kojima je cilj što veći profit i koji često drže u rukama prava intelektualnog vlasništva.

Rani autori koji su se bavili utjecajem Interneta predviđali su direktan utjecaj na smanjivanje cijena što se do danas samo djelomično ostvarilo. Budući da je postavljanje i dijeljenja informacija u digitalnom obliku vrlo jeftino očekivalo se kako će to eliminirati barijere za ulazak u glazbenu industriju, izdavaštvo, olakšati korisnicima traženje i dijeljenje informacija koje su dosad ovisile o tradicionalnim medijskim organizacijama, odnosno općenito demokratizirati tok informacija. Osim utjecaja na smanjivanje cijena, važnija posljedica bila bi restrukturiranje samih kreativnih industrija (DiMaggio et al, 2001). Novi kanali distribucije (poput p2p, YouTube) utjecali bi primjerice i na veličinu organizacija unutar industrije, odnose moći između umjetnika i izdavača. Digitalna distribucija eliminira ili drastično umanjuje potrebu za posrednicima

i širokim ekskluzivnim vlasničkim pravima. Umjetnici više ne moraju biti vezani nepovoljnim ugovorima za medijske kompanije nego se sada oglašavaju putem alternativnih kanala. Osim toga javljaju se alternativni modeli zaštite intelektualnog vlasništva poput Creative commons licence ili General public licence, međutim ti modeli ponekad nisu dovoljno prepoznati i rasprostranjeni posebice u nezapadnim zemljama.

Regulacija digitalnih sadržaja posebice je značajna za autore i sam koncept autorstva koji pod utjecajem digitalnih tehnologija prolazi kroz određene promjene. Velika pokretljivost digitalnih sadržaja otežava kontrolu zaštićenih radova pri čemu osnovni problem predstavlja neovlašteno preuzimanje i dijeljenje podataka. Osim toga dovodi se u pitanje autentičnosti i integritet informacija dostupnih na Internetu (National Research Council, 2000). Sadržaji na Internetu često se mijenjaju, nemaju pouzdane izvore ili se ponekad radi o plagijatima. Uz problem autentičnosti sadržaja neki autori naglašavaju i problem amaterizma i jeftine reprodukcije na Internetu koja će preplaviti društvo i umanjiti vrijednost kreativnih djela ako dođe do smanjivanja autorskih prava. Baird (2001) tako naglašava da se mi kao društvo definiramo preko ograničenog broja priča, kulturnih ikona i likova, a naš svijet umjetničkog izražavanja je tržište u kojem su resursi rijetkost htjeli mi to ili ne.

Tradicionalni model autorstva koji uključuje kreaciju i prodaju kojeg najčešće vežemo s ekskluzivnim ekonomskim pravima mijenja se kako bi se prilagodio potrebama informacijskog društva. Autori i kreatori sadržaja imaju različite namjere, upravljaju intelektualnim vlasništvom na različite načine i imaju različita očekivanja od povrata (National Research Council, 2000). Autori imaju različite motivacije i različite ideje što njima predstavlja povrat investicija, stoga se služe različitim strategijama zaštite. Tako se javlja više modela intelektualnog vlasništva koji nisu okrenuti isključivo prema profitu nego povećanju društvene riznice i ideji slobodnog ili slobodnijeg pristupa. Ti modeli se odnose primjerice na davanje intelektualne zaštite u očekivanju indirektna dobiti te potpuno ili djelomično napuštanje zaštite. Licence otvorenog koda (eng. open source) primjerice dopuštaju komercijalnu distribuciju ili besplatno preuzimanje, ali pod uvjetom da je izvorni kod dostupan svima. Sam sustav intelektualne zaštite više nije homogen te postoji multiplicitet aktera, motivacija, očekivanja od investicija i strategija zaštite koje treba imati na umu kada se govori o

ekonomskom učinku i pravnim pitanjima u informacijskim društvima (National Research Council, 2000).

(3) Budući da se reprodukcija sadržaja odvija pomoću novih informacijskih tehnologija pristup digitalnoj tehnologiji i dostupnim sadržajima neophodan je kako bismo bili prisutni u virtualnoj sferi te kako bismo u njoj stvarali i razmjenjivali kulturne sadržaje (Primorac, 2010). Pitanje pristupa uključuje dvije razine, prva se odnosi na problem zaštite autorskih prava u digitalnom okruženju, odnosno ograničavanje pristupa. Druga razina odnosi se na otvorenost – slobodan pristup informacijama, znanju i kreativno izražavanje. Sistemi tehničke zaštite digitalnog sadržaja te mogućnost veće kontrole na Internetu tema su mnogih debati oko regulacije intelektualnog vlasništva. Veza između pristupa i kopije kakva postoji u digitalnom svijetu može imati značajne posljedice na pristup dostupnim sadržajima. Iako Internet pruža nevjerojatne mogućnosti pristupa i distribucije informacija on isto tako može biti ograničavajući na načine koji nisu mogući u tradicionalnim medijima i to prvenstveno zahvaljujući raznim tehnologijama kojima je moguće spriječiti pristup. Promjene koje nastaju zahvaljujući digitalnoj tehnologiji i informacijskoj infrastrukturi mijenjaju postojeće prakse i pravila javnog pristupa (National Research Council, 2000). Princip poštene upotrebe i organizacije poput knjižnica i sveučilišta osiguravaju javni pristup u tradicionalnim medijima. U digitalnom svijetu pak postoji mogućnost tehničke zaštite koja može znatno ograničiti pristup. Lessing (2006) upozorava na mogućnost kontrole pomoću softvera tj. koda koji nam može omogućiti ili u potpunosti zabraniti pristup digitalnom sadržaju. Tako primjerice distribucijom glazbe kroz određeni sigurnosni program, pružatelji usluga mogu naplatiti korisnicima svako preslušavanje glazbe ili čitanje članka, ograničiti programe s kojima su određene datoteke kompatibilne ili programirati datoteke da nakon nekog vremena isteknu. Elkin-Koren (1998) upozorava na novi model upravljanja koji ne pripada klasičnom intelektualnom vlasništvu, a koji je tipičan za Internet. Radi se o tzv. “privatnom upravljanju” sadržajem na Internetu koje nije regulirano zakonima i prepušteno je privatnim pojedincima odnosno kreatorima pojedinih web stranica (Elkin-Koren, 1998). Budući da virtualni svijet ima tehničku mogućnost upravljanjem sadržaja putem softvera ovaj se model tako može značajno razlikovati od postojećih zakona intelektualnog vlasništva. Princip pravedne upotrebe primjerice osigurava da se djela zaštićena autorskim pravom smiju slobodno preslušavati, čitati, kopirati u obrazovne svrhe ili citirati dok model privatnog

upravljanja Internet sadržajem može u potpunosti ograničiti bilo kakav pristup zaštićenom materijalu i tako umanjiti prava korisnika.

Ekstenzivno širenje i jačanje intelektualnog vlasništva, posebice zadnjih desetljeća, potaklo je mnoge rasprave o pretjeranoj reguliranosti digitalne sfere. Naglašava se neprimjerenost i ponekad apsurdnost primjene postojećih pravnih normi na digitalne sadržaje kao i sve veći informacijski jaz između bogatih i siromašnih zemalja. Većina intelektualnog vlasništva pripada bogatoj manjini odnosno Europi, SAD-u i Japanu, dok ostale zemlje “konzumiraju” intelektualno vlasništvo i to često po vrlo nepovoljnim cijenama. Napredne zapadne zemlje često zahtijevaju jaču zaštitu intelektualnog vlasništva dok zemlje u razvoju traže blaža prava i iznimke. Osim toga postavlja se pitanje postaju li znanje, informacije i kulturna dobra ekskluzivni proizvodi dostupni samo bogatijim slojevima društva. Kao kritika i alternativni odgovor društva na globalnu restriktivnu politiku intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu formiraju se novi pokreti okupljeni pod imenom Access to knowledge čije ćemo ideje opisati u sljedećem poglavlju.

5.3. Formiranje novih društvenih pokreta– Access to knowledge

Posljednjih se desetljeća sve češće naglašavaju negativni učinci preopširne zaštite na područjima autorskih prava i patenta od strane akademika, nevladinih organizacija i civilnog društava (Santos, 2011). Neki (Boldrin, Levine, 2007) naglašavaju i (pre)dugo trajanje autorskih prava koje se tokom prošlog stoljeća otprilike udvostručilo što nije rezultiralo jednakom eksplozijom kreativnih radova. Od 1919. kada je trajanje autorskog prava iznosilo 42 godine, ono se kontinuirano produžavalo. Posljednje veliko kontroverzno produljenje 1998. godine poznato pod imenom Sonny Bono/Mickey Mouse Act¹⁸ produžilo je trajanje prava na život autora plus 70 godina, te 120 godina za djela zajedničkog autorstva što mnogi smatraju neopravdano predugim periodom. Kritika postojećeg sustava intelektualnog vlasništva postaje globalna pojava i obuhvaća razne domene poput softvera, poljoprivrede, glazbe i medicine. Ono što je zajedničko ovim pokretima je stav kako je sadašnji sustav intelektualnog vlasništva previše ograničavajući te kako ometa inovaciju i kreativnost pri čemu se sadašnja

---

¹⁸Sonny Bono Act dobio je puno medijske pažnje budući da je predlagatelj zakona bila medijska kuća Walt Disney Company i to iz vrlo očitog razloga, naime autorsko pravo vezano uz Mickey Mousea isticalo je 1999. godine. Sonny Bono produljio je trajanje autorskog prava do 2019. godine ostavljajući tako Mickey Mousea izvan javne domene.

kultura naziva „restriktivna kultura“ (eng. „permission culture“) (Lessing, 2004). Također zajedničko im je naglašavanje potrebe za modifikacijom sustava intelektualnog vlasništva kako bi više odgovarao potrebama društva znanja. Access to knowledge predstavlja kišobran termin koji uključuje mnoštvo civilnih udruga i pojedinaca te neformalne pokrete koji promiču slobodan pristup znanju pri čemu su najpoznatiji Open source i Free Culture čije ćemo ideje ovdje ukratko opisati.

Access to knowledge javlja se kao reakcija na strukturalne trendove u tehnologijama obrade informacija i kao konceptualna kritika narativa koji legitimira dramatičnu ekspanziju intelektualnog vlasništva prošlih desetljeća (Krikorian, Kapczynski, 2010). Osnovni koncepti koji se koriste su javna domena, zajedničko vlasništvo, dijeljenje i otvorenost te pristup. Javna domena ovdje predstavlja suprotnost domeni ekskluzivnih intelektualnih prava. Naglasak na javnoj domeni korišten je kako bi se proturječilo romantičnoj ideji o znanstveniku/autoru koji svoj rad započinje od nule. Više pristupa osigurat će i participativnu javnu sferu te eventualno veću kontrolu građana nad državnim upravljanjem i vladama.

Proizvodnja odnosno djelovanje temeljeno na društvenoj motivaciji, a ne hijerarhijskoj i tržišnoj proizvodnji koja je vidljiva u osnivanju vlastitih Internet stranica ili blogova pa do masovnih suradnja poput Wikipedije postala je značajna sila u suvremenim ekonomijama, društvima i kulturama (Krikorian, Kapczynski, 2010). Benkler naglašava (Krikorian, Kapczynski, 2010) kako je industrijska ekonomija omogućavala dva mehanizma za osiguravanje dovoljno kapitala kako bi se postiglo učinkovito djelovanje: državu ili tržište. Informacijska proizvodnja temeljena na modelu zajedništva kao i peer proizvodnja destabiliziraju taj binarni mehanizam jer novi oblici proizvodnje nisu utemeljeni niti u državi niti na tržištu. Najizraženiji među njima koriste se samoupravljanjem ili su strukturalno participatorni, a proizvodnja se odvija u slobodnijim neformalnim strukturama poput Linux zajednice.

GNU-Linux¹⁹ najpoznatiji je besplatni operativni sustav i istovremeno predvodnik Open source pokreta. Osnovna mu je karakteristika slobodan pristup izvornom kodu; on može biti prilagođavan, mijenjan i distribuiran pod uvjetom da je

---

¹⁹Linux operativni sustav kreirao je finski student Linus Torvalds 1991., dok je GNU (General Public Licence) projekt i organizaciju slobodnog softvera osnovao Richard Stallman. Linuxov operativni sustav dominantan je kada govorimo o serverskim operativnim sustavima koji omogućuju rad Interneta, dok dominaciju među operativnim sustavima osobnih računala ima Microsoft.

novi model također licenciran pod licencom GNU. Treba naglasiti da ovaj model ne znači nužno da autori ne mogu profitirati na svojim kreacijama. „Otvoreni kod“ odnosi se na tip licence, a ne na ekonomske karakteristike određenih projekata (McGowan, 2000). Otvoreni kod često se opisuje kao jasnu reakciju na zatvorenu prirodu softvera zaštićenog patentima ili autorskim pravom, a koja djeluje unutar postojeće doktrine intelektualnog vlasništva kako bi osigurala da kod bude javno dostupan (McGowan, 2000). Pitanje koje se ovdje nameće jest može li otvoreni kod biti uspješan u proizvodnji i održavanju većih, kompleksnih projekata. Sam Internet kao komunikacijski medij znatno je smanjio troškove organizacije i komunikacije, odnosno donekle dokinuo potrebu za velikim i skupim društvenim strukturama potrebnim za funkcioniranje raznih projekata, no pitanje uspješnosti velikih projekata otvorenog koda ostaje otvoreno.

Free culture pokret naglašava potrebu za slobodnom distribucijom kreativnih djela i protivi se restriktivnim zakonima autorskih prava koji funkcioniraju po modelu “sva prava pridržana” (eng. all rights reserved). Najpoznatija inicijativa proizašla iz ovog pokreta odnosi se na Creative commons licencu koja shvaća nemogućnost potpunog napuštanja autorskih prava kod sudionika na tržištu, posebice autora koji djelomično ili u potpunosti ovise o svom radu. Ta licenca omogućava autorima da sami odrede razinu zaštite te upotrebe u određenom kontekstu što omogućava s jedne strane veći pristup i fleksibilnost, a s druge strane autorima osigurava isplativost te sprječava neovlaštenu distribuciju. Ovdje ćemo citirati Richarda Stallmana, osnivača organizacije slobodnog softvera koji je izjavio da kada se govori o slobodnoj kulturi i slobodnom softveru, misli se na slobodno u smislu „slobodnog govora“, ne u smislu „besplatnog piva“. Drugim riječima slobodna kultura ne znači i besplatna kultura. Lessing (2004) objašnjava da je slobodna kultura ona koja podupire umjetnike i izumitelje osiguravajući im pravo na intelektualnu zaštitu, ali čineći to indirektno ograničavajući doseg tih prava kako bi se osiguralo da tok znanja i informacija bude slobodan koliko je moguće od kontrole koja je postojala u prošlosti.

5.4.Intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu - otvoreni i/ili zaštićeni pristup?

Regulacija pristupa informacijskim sadržajima čini jednu od glavnih točki sukoba u suvremenom društvu, a intelektualno vlasništvo kao osnovni mehanizam

pomoću kojeg se ta regulacija odvija postaje vrlo omražen i često kritiziran kao jedan od glavnih stupova suvremenog kapitalizma kojem je osnovna funkcija izvlačenje profita. Sukob uključuje dva suprotstavljena koncepta – koncept otvorenosti koji ideje i znanje promatra kao javno dobro, a naglašava se pristup informacijama, sloboda, dijeljenje i društvena važnost znanja i koncept zatvorenosti ili zaštićenog pristupa gdje se naglašava ograničavanje pristupa, jačanje mehanizama zaštite dok se ideje i intelektualne kreacije promatraju kao roba. Pristup novim tehnologijama osnovni je preduvjet sudjelovanja u informacijskom društvu stoga naglašavanje potrebe za otvorenošću i slobodnim dijeljenjem ne iznenađuje i predstavlja važan ideal. Također dokidanje barijera u socijalnoj distribuciji znanja i informacija jedan je od osnovnih preduvjeta razvoja društva znanja; određena razina otvorenosti nužna je za funkcioniranje takvog društva. Međutim postavlja se pitanje što podrazumijeva koncept otvorenosti za informacijska društva. Podrazumijeva li on slobodniji odnosno veći pristup ili pak besplatan pristup te mogu li nove tehnologije doista omogućiti svima besplatan pristup i tako umanjiti ili u potpunosti ukinuti potrebu za pravom intelektualnog vlasništva? Mogu li nove tehnologije same omogućiti puni razvoj društva znanja? Koje su granice novih tehnologija u transferu znanja i da li je intelektualno vlasništvo informacijskom društvu i dalje potrebno?

Koncept otvorenosti koji je utjelovljen u pokretu Access to knowledge odraz je perspektive da informacijskom društvu model privatnog intelektualnog vlasništva nije niti potreban niti poželjan model ostvarivanja daljnje inovacije. Upravo suprotno on onemogućava potpuno razvijanje zajedničkih baza znanja (eng. information commons), usporava društveno djelovanje i informacijsku proizvodnju temeljenu na zajedništvu. Intelektualno vlasništvo kao model poticanja razvoja novog znanja možda je bio potreban u prošlosti no s nastankom novih tehnologija gubi se potreba za njime. Daljnje uvođenje vlasničke kontrole nad razvojem Interneta, jačanje sistema tehničke zaštite i intelektualnog vlasništva općenito samo će spriječiti razvoj njegovog punog potencijala.

Najčešće se naglašavaju tri argumenta zašto intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu treba umanjiti ili ukinuti: argument neiscrpljive i neisključujuće prirode intelektualnih radova, argument slobodnog govora, te argument koji se odnosi na društvenu prirodu znanja (Moore, 2011). Argument neiscrpljive i neisključujuće prirode ili već spomenuti „informacije samo žele biti slobodne“ (eng. information just wants to be free) argument naglašava upravo te dvije karakteristike informacija.

Informacije i intelektualni radovi su neiscrpljivi što podrazumijeva da ne gube na vrijednosti bez obzira koliko ih ljudi konzumira. Više ljudi može „skinuti“ istu digitalnu e-knjigu s Interneta, dok jedan par cipela može nositi samo jedna osoba. Ove dvije karakteristike čine jak argument protiv privatnih i ekskluzivnih intelektualnih prava (Hettinger, 1989). Digitalne tehnologije ove su karakteristike učinile posebno problematičnim jer su odvojile informacije od njihovog fizičkog oblička (knjiga, CD-a, DVD-a i sl.) i omogućile trenutni prijenos podataka na globalnoj razini. Međutim ovaj argument zanemaruje činjenicu da je trošak proizvodnje novog znanja dugotrajan i skup te da ekonomska vrijednost znanja i informacija ne ovisi samo o mediju distribucije tj. činjenici da je marginalni trošak distribucije informacija i intelektualnih radova jednak nuli. Također, tvrdnja da je konzumacija informacija neisključujuća ne implicira da imamo ikakvo pravo na njih (Moore, 2011). Drugi argument odnosi se na slobodu govora na Internetu. Sloboda govora predstavlja jednu od osnovnih vrijednosti zapadnih društava, dok intelektualno vlasništvo predstavlja monopol nad određenim ekspresijama. Hettinger (1989.) naglašava kako intelektualno vlasništvo ograničava metode dolaženja do novih ideja, korištenje tih ideja te ekspresije tih ideja. Intelektualno vlasništvo daje autoru ekskluzivno pravo na korištenje, distribuciju i prodaju kopija, a pravo na slobodu govora naglašava da niti jedan zakon ne smije biti takav da sprječava ili umanjuje slobodu govora ili medija. Kada govorimo o umanjivanju prava na slobodno izražavanje treba imati na umu da se autorsko pravo ne odnosi na ideje, nego na konkretne ekspresije tih ideja što znači da jednu ideju možemo izraziti na više načina bez da kršimo autorska prava. Nitko ne može ostvariti autorsko pravo na žanr ljubavnog romana. Osim toga tu je i princip pravedne upotrebe koji dopušta određene upotrebe zaštićenog materijala. Ideal slobodnog govora važan je za demokratsko i civilno društvo te kulturno djelovanje, no niti on nije bez ograničenja. Postoje oblici slobodnog izražavanja koji su nedopustivi i koje društvo nastoji ograničiti ili zabraniti poput govora mržnje, seksualnog napastovanja, opscenog izražavanja i sl. (Moore, 2011). Treći argument odnosi se na društvenu prirodu znanja i informacija. Većina teorijskih opravdanja intelektualnog vlasništva kreće od ideje nezavisnih odnosno autonomnih pojedinaca koji svoj rad započinju od nule. Ta pretpostavka gotovo nikada nije točna upravo zbog društvene prirode znanja. Budući da je znanje društveni proizvod čini se arbitrarno nazvati „posljednjeg u nizu“ konačnim vlasnikom (Shapiro, 1991). Iako je ovaj argument gotovo uvijek točan nije nam od previše koristi. Ako forsiramo društvenu prirodu znanja i informacija i odlučimo potražiti „originalne“

autore te sve ostale koji su na neki način direktno i indirektno pridonijeli riznici znanja shvaćamo kako se radi o praktički nemogućoj misiji (Shapiro, 1991). Također, sustav nagrada koji bi se bazirao na ovoj pretpostavci bio bi neizvediv.

Nove informacijske tehnologije po prvi put u povijesti omogućile su da proizvodnja temeljena na modelu zajedništva poprimi globalne razmjere. Zahvaljujući manjim troškovima organizacijske i komunikacijske strukture koje je nova tehnologija omogućila pokreti poput Open source i Free culture naglašavaju potrebu za održavanjem principa otvorenosti i slobodnim informacijskim platformama koji su krucijalni za daljnji razvoj društva znanja. Njihov uspjeh koji nije mali predstavlja fundamentalan izazov tradicionalnom modelu privatnog vlasništva i jasnu kritiku postojećeg sustav intelektualnog vlasništva. Ipak doseg ovih pokreta ograničen je iz više razloga. Najprije treba spomenuti da ideja slobodnog pristupa dolazi od osnivača Interneta, prvenstveno tehno-meritokratske i hakerske zajednice. Radilo se o maloj znanstvenoj zajednici koja je bila posvećena dijeljenju rezultata istraživanja, otvorenoj arhitekturi i nekomercijalnom razvoju Interneta – tada drugačija verzija Interneta nije mogla postojati. Također, ta zajednica bila je financirana od strane vlade SAD-a, stoga financiranje projekata nije predstavljalo problem (McGowan, 2000). Međutim danas Internet više ne pripada maloj skupini znanstvenika, a tržište je već odavno ušlo u sfere Interneta te ima neosporan utjecaj na njegov razvoj koji ne ide nužno u lošem smjeru. Uz navedeno velika mana pokreta poput otvorenog koda je što ne stvaraju direktan profit za svoje zaposlenike, pa su stoga skloni problemu nedovoljnog financiranja tipičnom za javna dobra. Druga i fundamentalnija kritika odnosi se na nemogućnost jednostavnog transfera znanja stoga se Access to *knowledge* u konačnici svodi na Access to *information*. Benkler (u Krikorian, Kapczynski, 2010) naglašava temeljnu nemogućnost novih pokreta da poboljšaju pristup znanju budući da znanje nikada ne možeu potpunosti biti eksternalizirano u obliku informacija. Novi pokreti mogu poboljšati jedino pristup informacijama; materijalima, bazama znanja, online tečajevima i sl. Budući da je dio znanja imanentan ljudskom ukorijenjen u materijalnom i nije ga moguće u potpunosti eksternalizirati, znanje ne može biti neisključujuće. Intelektualni radovi i informacije imaju karakteristike neiscrpljivosti i neisključivosti, no znanje uključuje određene sposobnosti i vještine koje posjeduju jedino ljudi stoga ono nije niti neiscrpljivo niti neisključivo. Možemo zaključiti kako je fokus novih pokreta na poboljšanju pristupu informacijama dok znanje ipak nije objekt koji je moguće

jednostavno „skinuti“ klikom miša sa sjeverne polutke na južnu (Krikorian, Kapczynski, 2010). Osim navedenog za funkcioniranje društva znanja potrebno je više od apstraktnog koncepta otvorenog pristupa. Sloboda, pristup informacijama, društveno djelovanje i dijeljenje zahtijevaju učinkovitu agenciju, ne samo formalnu mogućnost djelovanja (Krikorian, Kapczynski, 2010). Učinkovita agencija u okviru proizvodnje informacija i znanja zahtijeva i pristup materijalnim sredstvima, jednako kao i pristup zajedničkim bazama znanja. Da bi koncept otvorenog pristupa imao smisla potrebna je minimalna materijalna infrastruktura – osnovna materijalna sredstva kao i osnovne obrazovne ustanove.

Internet i nove tehnologije pružaju novi prostor za proširenje javne domene, drastično veći pristup informacijama te mogućnosti kreativnog izražavanja pojedinaca. Ipak nove tehnologijene predstavljaju prostor neograničenih mogućnosti i slobode iz više razloga. Prvo, dok je arhitektura Interneta inherentno neisključiva i neiscrpljiva usluge koje se na Internetu pružaju to ne moraju biti (Kaul, 1999). Primjeri uključuju razne specijalizirane web stranice ili chat sobe koje su zatvorene za slobodno korištenje; potrebno je platiti članarinu, logirati se na stranicu, biti član nekog društva ili institucije da bi se ostvario pristup. Osim ograničavanja pristupa naplatom članarine postoje i drugi oblici isključivanja. Nepoštivanje pravila komentiranja na određenim web stranicama, neprimjeren govor, vrijeđanje i sl. može rezultirati zabranom pristupa. Internet stoga nije mjesto neograničene slobode i pristupa, pomoću raznoraznih sredstava moguće je uskratiti pristup čime Internet postaje prostor poluprivatnih enklava prije nego javno dostupno dobro (Kaul, 1999). Drugo, doseg novih tehnologija ograničen je činjenicom da znanje za razliku od informacija ne možemo jednostavno učitati ili preuzeti. Nove tehnologije mogu i trebale bi omogućiti veći i slobodniji pristup međutim veći pristup ne podrazumijeva nužno i uvijek besplatan pristup. Proizvodnja novog znanja skup je i dugotrajan proces koji zahtijeva stalna ulaganja. Nove informacijske tehnologije ograničene su prvenstveno nemogućnošću potpunog eksternaliziranja znanja a samim time i nemogućnošću jednostavnog transfera znanja. U tom smislu kritika sustava intelektualne zaštite kao osnovnog krivca koji priječi ostvarivanje punog potencijala društva znanja čini se neopravdana i pretjerana.

Iako je neosporno da intelektualno vlasništvo postaje sve ekstenzivnije i sve više okrenuto tržišnom modelu njegova je uloga i dalje bitna posebno za informacijska društva u kojem se količina i cirkulacija sadržaja samo povećava. Kritičari ponekad

zaboravljaju da ono ne predstavlja isključivo ekonomsko oruđe nego čini i važan aspekt demokratskih društava koje podupire stvaranje i širenje novog znanja, neovisno izražavanje i kontrolu pojedinca nad kreativnim radom. Nespremnost društva i posebice kreativnih industrija na probleme koje sa sobom donosi digitalizacija rezultirala je pretjeranim jačanjem intelektualnih prava te ponekad apsurdno visokim kaznama za kršitelje. Društvo na to odgovara formiranjem novih pokreta koji predstavljaju jasnu kritiku restriktivne kulture bazirane na tržišnom modelu i zahtijevaju slobodniji pristup informacijama i kreativnim sadržajima. Zahvaljujući jedinstvenim karakteristikama brze, jeftine i kvalitetne distribucije, integraciji različitih modaliteta komunikacije i oblika sadržaja nove tehnologije stvaraju osnovni mehanizam zahvaljujući kojem ti ciljevi ne izgledaju neostvarivi. Ipak možemo zaključiti kako su same tehnologije ograničene materijalnim i društvenim uvjetima. Sustav intelektualnog vlasništva jedan je od društvenih uvjeta koji priječi ili podupire razvoj društva znanja no svakako nije jedini.

6. Zaključak

U ovom radu analizirali smo problematiku intelektualnog vlasništva pomoću koncepta digitalne dileme, te ukazali na određene implikacije intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu. Širenje i integracija informacijske infrastrukture u svakodnevni život uzrokovalo je mnoge probleme u sustavu intelektualnog vlasništva. Ti problemi proizlaze iz radikalnih pomaka u ekonomiji reprodukcije, distribuciji i kontroli informacija. Informacijska infrastruktura omogućila je veći pristup informacijama i znanju te slobodno i kreativno izražavanje pojedinaca u virtualnom prostoru. Isto tako omogućila je jednostavnu i laku neovlaštenu distribuciju koju je teško kontrolirati i spriječiti.

Sustav intelektualnog vlasništva nespremno je dočekao digitalno doba i potrebne su određene prilagodbe da bi se postigla ravnoteža između privatnih i javnih interesa. Dizajn intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu važan je jer predstavlja osnovni mehanizam kontrole i kao takav ima izravan utjecaj na sve sfere društva. Iako su neki nagađali kako će nove informacijske tehnologije ukloniti ili barem umanjiti potrebu za intelektualnim vlasništvom i osigurati slobodan i besplatan pristup analiza je pokazala da se to nije dogodilo iz više razloga. Prvi se odnosi na ograničeni utjecaj novih informacijskih tehnologija koji će ovisiti o više faktora: ekonomskim interesima i

akterima, državnoj i privatnoj regulaciji virtualnog prostora, ali i o samim korisnicima Interneta. Drugi razlog odnosi se na činjenice da ekonomska vrijednost informacija ne proizlazi samo iz troškova distribucije koji su u informacijskom društvu zanemarivi, nego uključuje i troškove proizvodnje novog znanja koja nisu mali. Konačno nove tehnologije, koliko god jedinstvene u svojim karakteristikama, ograničene su nemogućnošću jednostavnog transfera znanja.

Oblikovanje prava intelektualnog vlasništva za informacijska društva sasvim sigurno nije lak zadatak koji sa sobom povlači mnoge sukobe interesa ekonomske i društvene prirode, kao i složena pravna pitanja. Sustav je zakazao adekvatno popratiti nove mogućnosti distribucije sadržaja koji postoje u digitalnoj sferi. Autorska prava primjerice zahtijevaju određene promjene budući da distribucija više (nužno) ne zahtijeva materijalni oblik. Digitalno izdavaštvo sasvim će sigurno postati sve prisutnije pri čemu je bitno osigurati zaštitu digitalnih kopija od neovlaštenog kopiranja. Također, zaštita digitalnih djela bila bi umanjena, u opsegu i trajanju, kako bi odgovarala svojim ciljevima u novoj okolini. Intelektualno vlasništvo u digitalnoj sferi uključuje multiplicitet aktera, poslovnih modela, pravnih i tehničkih mehanizama stoga je teško zamisliti jedan jedinstveni model koji bi odgovarao različitim potrebama informacijskih društava.

Sustav intelektualnog vlasništva mora uzeti u obzir promjene nastale u troškovima, brzini i kvaliteti distribucije te pronaći model koji osigurava što je moguće veći pristup informacijama, što predstavlja osnovni preduvjet neometanog funkcioniranja društva znanja. Istovremeno potrebno je zaštititi interese autora te osigurati poticaje za stvaranje novog znanja. Drugim riječima potrebno je pronaći balans između otvorenog i zaštićenog pristupa. Drastično širenje intelektualnog prava u sve sfere društva u posljednjem stoljeću odraz je rastuće ekonomske vrijednosti znanja, informacija i simboličkih dobara što je potaknulo mnoga pitanja o postojećoj o ravnoteži između društvenih i ekonomskih interesa. Ta ravnoteža trenutno je pomaknuta u korist tržišnih interesa i medijskih korporacija koje usmjeravaju razvoj intelektualnog vlasništva. Nebalansirani sustav može imati negativne posljedice koje uključuju usporavanje tempa inovacije, podizanje cijene obrazovanja, ograničavanje pristupa online sadržajima, umanjivanje slobode govora te poremećaje u proizvodnji znanja. Informacijska infrastruktura otvara prostor za znatno veći pristup za cjelokupno društvo te mogućnost fleksibilnijeg dizajna intelektualnog vlasništva, ali isto tako otvara

i prostor za nova ograničenja. Neki tako smatraju kako će više tehničke zaštite (pomoću softvera primjerice) omogućiti bolji pristup digitalnim zaštićenim djelima i spriječiti neovlašteno dijeljenje podataka dok drugi smatraju kako će veća zaštita imati poguban utjecaj na javnu domenu i slobodno društvo. Ove dvije perspektive predstavljaju ekstremne stavove. Postoji i treća perspektiva za koju smatramo da je najbliža trenutnoj situaciji, a naglašava djelomičan utjecaj sistema tehničke zaštite na javni pristup; neke implementacije će pomoći lakšem pristupu, a neke ga pak ograničit. Dizajn sistema zaštite kao i prava intelektualnog vlasništva produkt su društva i kao takvi mogu se mijenjati. Dokidanje barijera u distribuciji znanja predstavlja osnovni preduvjet funkcioniranja i daljnjeg razvoja društva znanja. Jednu od tih barijera čini i postojeći sustav intelektualnog vlasništva koji zahtijeva prilagodbu novom informacijskom društvu. Potrebno je pronaći ravnotežu između otvorenog pristupa i pravne zaštite te osigurati, koliko god je to moguće, slobodan pristup kako bi se proizvodnja znanja neometano razvijala.

7. Literatura

- Afrić et al. (2011) *Društvene pretpostavke društva znanja*, Zagreb, FF press
- Baird, D. G. (2001) *Does Bogart still get his scale? Rights of publicity in the digital age*, URL: <http://www.law.uchicago.edu/Lawecon/index.html>
- Barlow, J.P (1994) *The Economy of Ideas*, url: <http://www.wired.com/wired/archive/2.03/economy.ideas.html>
- Bates, B. (1985) *Information as an economic good: A Re-Evaluation of Theoretical Approaches*, URL: <http://web.cci.utk.edu/pdf>
- Boldrin, M., Levine, D. K. (2007) *Against Intellectual Monopoly*, Eknjiga, URL: <http://levine.sscnet.ucla.edu/papers/imbookfinalall.pdf>
- Carruthers, B. G., Ariovich, L. (2004) *The Sociology of Property Rights*, Annual Review of Sociology, Vol. 30 (2004), pp. 23-46, URL: <http://www.jstor.org/stable/29737683>
- Castells, M. (2003) *Internet galaksija, Razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*, Zagreb, Jesenski i Turk
- Castells, M. (2000) *Uspon umreženog društva*, svezak 1, Zagreb, Golden marketing
- Cohen-Almagor, R. (2011) *Internet history*, International Journal of Technoethics, 2(2), 45-64, April-June 2011, URL: <http://www.irma-international.org/viewtitle/54755/>
- Coombe, R. J. (1991) *Objects of Property and Subjects of Politics: Intellectual Property Laws and Democratic Dialogue*, Texas Law Review, URL: <https://www.academia.edu/>
- Denicola, R. C. (1979) *Copyright and Free Speech: Constitutional Limitations on the Protection of Expression*, California Law Review, Vol. 67, No. 2 (Mar., 1979), pp. 283-316, URL: <http://www.jstor.org/stable/3480033>
- DiMaggio P. et al. (2001) *Social Implications of the Internet*, Annual Review of Sociology, Vol. 27 (2001), pp. 307-336, URL: <http://www.jstor.org/stable/2678624>
- Elkin-Koren, N. (1998) *Copyrights in Cyberspace - Rights without Laws*, Chicago-Kent Law Review: Vol. 73: Iss. 4, Article 10, dostupno na: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol73/iss4/10>
- Hartley, J (2005) *Creative industries*, Blackwell Publishing
- Hettinger, E. C. (1989) *Justifying Intellectual Property*, Philosophy & Public Affairs, Vol. 18, No. 1 (Winter, 1989), pp. 31-52, URL: <http://www.jstor.org/stable/2265190>
- Kaul, I. et al. (1999) *Global public goods*, New York, Oxford university press, dostupno na <http://web.undp.org/globalpublicgoods/TheBook/globalpublicgoods.pdf>
- Kaur Rai, A., (1999) *Regulating scientific research: Intellectual property rights and the norms of science*, Northwestern University Law Review, vol. 94, No. 1, URL: http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1398&context=faculty_scholarship
- Krikorian, G., Kapczynski, A. (2010) *Access to knowledge in the age of intellectual property*, New York, Zone Books, URL: <http://www.zonebooks.org/>
- Lessing, L. (2004) *Free culture*, New York, The penguin press
- Lessing, L. (2006) *Code version 2.0*, New York, Basic Books
- Lindberg, V. (2008) *Intellectual Property and Open Source*, dostupno na <http://www.e-reading.ws/>

- Mansell, R., Steinmueller, W. E. (1995) *Intellectualpropertyrights: thedevelopmentofinformationinfrastructures for theinformationsociety*, Report, ScienceandTechnologyOptionsAssessment, EuropeanParliament, Maastricht, TheNetherlands, dostupno na: <http://eprints.lse.ac.uk/24969/>
- McGowan, D., (2000) *Legal ImplicationsofOpen-SourceSoftver*, dostupno na: http://papers.ssrn.com/paper.taf?abstract_id=243237
- Menell, P. S.(1999) *Intellectualproperty: General theories*, dostupno na <http://encyclo.findlaw.com/1600book.pdf>
- Moore, A. (2011), *IntellectualProperty*, TheStanfordEncyclopediaofPhilosophy, Edward N. Zalta (ed.), URL: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/intellectual-property/>
- National ResearchCouncil (2000), *TheDigitalDilemma: IntellectualPropertyintheInformation Age*, The National AcademiesPress, URL: http://www.nap.edu/openbook.php?record_id=9601
- Primorac, J. (2010) *Promjena strukture rada u kreativnoj ekonomiji: kultura, tranzicija i kreativna klasa*, doktorska disertacija
- Rodríguez, I., S.(2003)*Intellectualpropertyissue as a sociologicalconflict: Cultureandtheeconomiclogicin a globalizedworld*, Economicsociology, URL: http://www.um.es/ESA/papers/Rn6_6a3.pdf
- Rossiter, N. (2006) *OrganizedNetworks: MediaTheory,CreativeLabour,New Institutions*, NAIPublishers, Rotterdam
- Shapiro, I. (1991)*Resources, Capacities, andOwnership: TheWorkmanship Ideal andDistributiveJustice*, PoliticalTheory, Vol. 19, No. 1 (Feb., 1991), pp. 47-72, URL: <http://www.jstor.org/stable/191733>
- Shapiro, C. (2001) *Navigatingthe Patent Thicket: Cross Licenses, Patent Pools, and Standard-Setting*, Jaffe, Adam B.; et al.. *InnovationPolicyandthe Economy I*. Cambridge: MIT Press URL: <http://faculty.haas.berkeley.edu/shapiro/thicket.pdf>
- Sizingthepiracyuniverse, istraživanje dostupno na: <http://copyrightalliance.org/sites/default/files/2013-netnames-piracy.pdf>
- Stiglitz, J. E. (2008) *Economicfoundationsofintellectualproperty*, DukeLaw Journal, dostupno na: <http://scholarship.law.duke.edu/dlj/vol57/iss6/3>
- ThePew Internet & American Life Project, November 2, 2005, TeenContentCreatorsandConsumers, dostupno na: <http://www.pewinternet.org/>
- Waldron, J.(1992). *FromAuthors to Copiers: IndividualRightsandSocialValuesinIntellectualProperty*, Chicago-KentLawReview: Vol. 68: Iss. 2, Article 11, dostupno na: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol68/iss2/11>
- Waldron, J. (2012) *PropertyandOwnership*, TheStanfordEncyclopediaofPhilosophy, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/property/>
- Webster, F. (2006) *TheoriesoftheInformationSociety*, Routledge
- Weiser P., J.(2003) *The Internet, Innovation, andIntellectualPropertyPolicy*, Columbia LawReview, Vol. 103, No. 3 (Apr., 2003), URL: <http://www.jstor.org/stable/1123718>
- 2010 PiracyStudy: http://globalstudy.bsa.org/2010/downloads/study_pdf/2010_BSA_Piracy_Study-Standard.pdf
- PiracyIsSociallyAccepted, New StudyFinds, članak <http://www.digital-digest.com/news-62914-Piracy-Is-Socially-Accepted-New-Study-Finds.html>

Sažetak

U ovom radu iznosi se problematika intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu pomoću koncepta digitalne dileme. Osim toga analiziraju se implikacije intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu/društvu znanja. U prvom dijelu opisan je razvoj novih informacijskih tehnologija, karakteristike novih tehnologija te određene promjene u odnosu na prethodne medije. Kao posljedica inovacija koje nove tehnologije donose javlja se i koncept digitalne dileme. Digitalna dilema koncept je koji se koristi kako bi se opisala problematika intelektualnog vlasništva u informacijskoj eri. Nova informacijska infrastruktura ponudila je velike mogućnosti zahvaljujući ogromnoj količini informacija kojoj se vrlo lako moglo pristupiti, no upravo su ti isti razlozi uzrok ekonomskih, tehnoloških i društvenih problema povezanih s Internetom. Komercijalizacijom i integracijom informacijske infrastrukture u svakodnevni život ona direktno zadire u polje intelektualnog vlasništva što uzrokuje mnoge probleme i nejasnoće vezano za javni i osobni pristup te distribuciju digitalnog sadržaja. U sklopu toga bavimo se fenomenom online piratstva koje predstavlja vrlo raširenu i žilavu praksu. Osnovna karakteristika novog informacijskog društva ili društva znanja jest da je stvaranje, distribucija, dijeljenje, manipulacija i dostupnost informacija i znanja temelj gospodarske i kulturne aktivnosti. Te aktivnosti odvijaju se većinom pomoću novih informacijskih tehnologija stoga je njihova regulacija od centralne važnosti. Intelektualno vlasništvo u informacijskom društvu predstavlja osnovni mehanizam kontrole preko kojeg se ta regulacija odvija stoga je njegov učinak sveprisutan. Regulacija intelektualnog vlasništva u informacijskom društvu ima važne implikacije koje uključuju; ekonomski učinak intelektualnog vlasništva u digitalnom okruženju, učinak na kulturnu domenu te pitanje pristupa tehnologijama i online sadržaju (informacijama, simboličkim/kreativnim dobrima i sl.). Upravljanje pristupom informacijskim sadržajima čini jednu od glavnih točki sukoba u suvremenom društvu a uključuje dva nepomirljiva koncepta - koncept otvorenosti koji ideje i znanje promatra kao javno dobro, a naglašava se pristup informacijama, sloboda, dijeljenje i društvena važnost znanja i koncept zatvorenosti ili zaštićenog pristupa gdje se naglašava ograničavanje pristupa. Postavlja se pitanje koji je model zaštite, model otvorenog ili zaštićenog pristupa primjereniji informacijskom društvu te je li intelektualno vlasništvo informacijskom društvu i dalje potrebno.

Ključne riječi: intelektualno vlasništvo, nove informacijske tehnologije, društvo znanja, otvoreni pristup

Summary

This paper addresses the issue of intellectual property in information society using the concept of digital dilemma. It also addresses the implications of intellectual property in information society/knowledge society. We first present emergence of new information technologies and their characteristics emphasizing their innovations in relation to previous media. Digital dilemma is a concept used to describe the issue of intellectual property in information age. New information infrastructure offers great possibilities regarding access to information, but easy access is also the cause of many technological, economical and social problems. With its commercialization and integration into everyday life, the information infrastructure has run headlong into intellectual property law which causes many issues regarding public and private access and also issues concerning distribution of digital content. In this context we deal with the phenomena of online piracy that has become very widespread and resilient practice. Main characteristic of new information society include creation, distribution, sharing, accessibility and manipulation of information and knowledge and they represent the base of new economy. Since new economy is produced and reproduced mainly by using new information technologies, their regulation is of crucial importance. Intellectual property represents the main mechanism of control in information society, therefore its impact is

omnipresent. Regulation of intellectual property in information society has important implications that include the economic impact of intellectual property in digital environment, impact on cultural domain and questions regarding access to online content (information, symbolic goods, ect.). Regulating information access is one of the main sources of conflict in modern society and it involves two counter concepts – the concept of open access which emphasizes ideas and knowledge as public good, and the focus is on access to information, freedom, sharing and the social importance of knowledge, and the concept of restricted access that emphasizes the need to limit free access. This raises the question which model of access is better suited for information societies, model of open and free access or model of restricted access, and it also raises the question whether intellectual property rights still represent a necessity.

Key words: intellectual property, new information technologies, knowledge society, open access